

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
A. Jürgenstein, J. Köpp, O. Loorits, J. Luiga,
J. Mark, J. Mägiste, A. Saareste

SISU:

Arno Raag: Jakob Pärna elu ja töö. Pildiga. (Pooleli.)

M. J. Eisen: Mihkel Jürgens.

A. Laheste: Ungari. (Lõpp.)

Joh. V. Veski, A. Raagi, Karl Ehrmann'i:

Kirjanduslik ülevaade.

Lisaks: Koidula kirjad omakseile, 5. poogen, ja Eesti raamatute
üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VALJAANNE

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.** 194 lhk. Hind 150 m., kalingorköites 330 mk.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. 68. lhk. Hind 40 m., kalingorköites 220 m.
- J. V. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri). 82 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 230 m.
- Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk. 52 lhk. Hind 35 m., kalingorköites 195 m.
- „ „ **Reinuvader-rebane.** VI trükk. 9 pildiga. 128 lhk. Hind 85 m., kalingorköites 245 m.
- „ „ **Kilplased.** IV trükk. 128 lhk. Hind 90 m., kalingorköites 250 m.
- „ „ **Viru lauliku laulud.** Gustav Suitsi eessõna ja autori pildiga. 152 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.
- Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk. 64 lhk. Hind 40 m., kalingorköites 200 m.
- „ „ **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr. 112 lhk. Hind 85 m., kalingorköites 245 m.
- „ „ **Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola.** III tr. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
- „ „ **Kogutud luuletused.** Gustav Suitsi eessõna ja autori pildiga. 226 lhk. Hind 275 m., kalingorköites 435 m.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
- „ „ **Must kuub.** III trükk. 160 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 280 m.
- Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. 56 lhk. Hind 40 m., kalingorköites 200 m.
- „ „ **Eesti muinasjutud.** II trükk. 144 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 280 m.
- A. Reinwald: **Valik luuletusi.** Autori pildiga. 114 lhk. Hind 100 m., kalingorköites 260 m.
- Jaak Bergmann: **Laulud.** II trükk. 434 lhk. Hind 300 m., kalingorköites 460 m.
- J. Järv: **Karolus.** II trükk. 112 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 235 m.
- Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. 146 lhk. Hind 100 m., kalingorköites 260 m.
- „ „ **Kasuõde.** III trükk. 72 lhk. Hind 60 m., kalingorköit. 220 m.
- Anna Haava: **Luuletuskogu** (Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained, Põhjamaa lapsed, Meie-päevist). Illustreeritud. 418 lhk. Hind 400 m., kalingorköites 560 m.
- „ „ **Luuletused I.** IV trükk. 64 lhk. Hind 40 m. (Pealaos.)
- „ „ **Meie-päevist.** 60 lhk. Hind 40 m. (Pealaos.)
- K. E. Sööt: **Aastate kajastus.** Luuletused 1883—1924. V. Rüdala eessõna ja autori pildiga. 238 lhk. Hind 350 m., kalingorköites 510 m.

B. Maailma-kirjastik.

- Dante Alighieri: **Uus elu** (Vita Nova). Tõlkinud J. Semper. 9 pildiga. 100 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.
- Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. 154 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 310 m.
- Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. 16 pildiga. 90 lhk. Hind 60 m., kalingorköites 220 m.
- V. Hugo: **Hernani.** Tõlkinud J. Semper. 128 lhk. Hind 140 m., kalingorköites 300 m.
- „ „ **Jumaraema kirik Pariisis.** Tõlkinud J. Semper. 36 pildiga. 580 lhk. Hind 450 m., kalingorköites 610 m.
- G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste. 104 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 225 m., kalingorköites 255 m.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1926

XX AASTAKÄIK

№ 8

Jakob Pärna elu ja töö.

I.

Möödunud aastasaja keskpaigas ei olnud eesti olud paremuse suunas üldiselt veel kuigi erinevad pärisorjuse ärakaotamise esimestest päevadest. Talupoegkond, seega rahva suurim enamik, oli ihulise vabaduse ja kaotatud varanduse tõttu muutunud liikuvaks, proletariseerunud massiks, keda võis armetult ekspluateerida varanduslikult kõikvõimus, õiguslikult privilegeeritud aadelkond, eesotsas mõisnikega. Tulunduslik kehvus ilmestus eestlaste ülemaalse taudina ja sulges nad aadli õigustest ning enese vaimlisest primitiivsusest moodustunud nõiaringi. Alles teoorjuse kaotamisega möödunud aastasaja seitsmenda aastakümne lõpul tekkis mõningaid avausi sellesse umbsusse.

Hariduse saamine on meie praeguseski ühiskonnas teatava määrani olev isiku materiaalsest jõukusest. Seda enam aga oli ta tollaegses Eestis. Varanduslik vaesus veeretis suuri tõkkeid haridusteele ja selle tõttu oli mainitud ajal eesti soost haritlaste hulk äärmiselt väike. Nendestki vähestest langesid mitmed veel saksastamise ohvriks. Järelejääjail oli tarve aga seda rohkem töötada oma rahva kasuks. Ei olnud võimalik piirduda üksi oma erialaga, vaid tuli juhatada ja õpetada pea kõikides rahva ellu puutuvais küsimuis. Enesest mõistetav, et need juhatused olid sageli väga pealiskaudsed ja dilettantliku iseloomuga. Selline asjaarmastajalik teotsemine oli üldiselt omane pea kõikidele ärkamisaja rahvajuhtidele ja liikus armastuse tähe all sugurahva vastu. See oli aeg, kus elati rohkem aatele, ja sellepärast leidis mõnigi heasoovlik kavatsus rohkem hindamist kui vastav realiteet olevikus.

Möödunud aastasaja keskpaigast alates oli rahva vaimliseks sidemeks J. V. Jannseni „Postimees“. Lehitsedes „Postimehe“ selleaegseid aastakäike leiame nendest väga mitmekesiseid teateid, millest peaaegu eranditult läbi käib

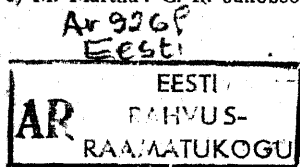
pedagoogiline tendents. Kõik, mis kirjutatud, on määratud õpetuseks rahvale. Ja õpetada oli ka tõepoolest palju. Iga vähegi kaugema pilguga eestlane võis märgata asju, mis vajasid hädatarvilikku teisendamist. Rahvas oli väga vaene, ebausklik ja aastasadade pikkuses orjuses araks muutunud. Siin tuli abiks olla ja hoiatada lagunemise eest, tagasi hoida väljarändamishimulisi, kaotada ebausku ning anda nõu tõbede ja muude pahede vastu. Seda kõike on Jannsen taibanud ja püüdnud abiks olla oma lehe kaudu, jättes kõrvale sotsiaalpoliitilised küsimused, „sest ülemad on Jumalast seatud“ ja kes tohib siis nende üle nuriseda.

Seesuguses raamis liikus eesti ühiskondlik elu kuni möödunud aastasaja seitsmenda aastakümne lõpuni. Siis aga tuli juba hargnemine. Noore, energilise Carl Robert Jakobsoni avaliku elu vaatepiirile kerkimisega ajab esimesi õisi eesti poliitiline tegevus. Algab äge võitlus nooreestlaste ja Balti aadelkonna vahel. Sellega on meie avaliku elu terrass suurenenud ühe astme võrra ja rajatud on põhi eesti poliitilisele tegevusele.

Jakobsonis näeme mingit rahvapedagoogi ja politika-mehe sünteesi, milles prevaleerival kohal viimane. Kuigi Jakobsoni poliitiline tegevus sünnitas tolmu maa aadelkonnas ja tagasihoidlikumais, konservatiivseis rahvajuhtides, leidis ta ometi elavat poolehoidu paljudes ärksamais, radikaalsema ilmavaatega eestlasis. Teiselt poolt ei saa ka tähendamata jätta, et Jakobsoni pedagoogilised juhatused samuti elavat poolehoidu leidsid, ja isegi nende hulgas, kes Jakobsoni poliitikat hülgasid. Nii tähendanud Võrus kirikuõpetajate koosolekul keegi pastor C. R. Jakobsoni „Kooli lugemise raamatu“ kohta: „Kui ka kurat põrgust ise selle raamatu oleks kirjutanud ja meie leiame, et ta hea olevat, siis peame ta vastu võtma, kui meil teist paremat ei ole“¹⁾. Selle Jakobsoni avaliku tegevuse kahekülgsuse tõttu on valitsemas tema kaasaegsete tegelaste meelsuse suhtes lahkarvamisi. Keda üks on arvanud Jakobsoni pooldajaks, on leidnud teine hoopis vastase olevat. See asjaolu on aga tingitud just eespoolmainitud sünteesist, mille üht osa on hüljatud, teist aga kõrgeks hinnatud.

Selliseid erinevaid väiteid on ilmestunud ka Jakobsoni noorpõlve-sõbra ning kaasaegse tegelase, kirjanik Jakob Pärna kohta. Kuid siingi on mõlemail väiteil oma jagu õigust. Pärn pole olnud üksi Jakobsoni rahvapedagoogi-

1) M. Martna: C. R. Jakobson, lk. 140.

liste ideede pooldaja, vaid on omandanud ka tema poliitilise meelsuse, kuid ainult selle vahega, et Pärnal polnud jakobsonlikku temperamentit ega erilist annet teotsemiseks poliitikas. Ent enne kui heidame pilgu Pärna elutöösse, olgu esitatud ülevaade ta elukäigust.

II.

Jakob Pärn sündis 29. oktoobril 1843. aastal Põhja-Tartumaal Torma külas Lahvardi talus. Jakobi aas-

J. Pärn

taseks saades kolisid vanemad sama küla Metsa tallu, kus Jakob veetis oma lapsepõlve-päevad ja sirgus noormeheks.

Ta isa, nimega Kristjan, oli alul rendiperemees, kuid hiljemini omandas ta Metsa talu päriseks. Iseloomult oli ta elav, energiline, täis teotsemistahet. Ta oskas selgesti

lugeda ning kirjutada ja võttis osa toleaeegsest seltskonna-tegevusest.

Esimese kooliõpetuse sai Jakob Pärn isalt. Pärastpoole jätkas ta õppimist Torma kõstrikoolis Adam Jakobsoni ja hiljemini selle poja, oma lapsepõlve-sõbra Carl Robert Jakobsoni juhatusel. Sütitavat isamaalikku vaimustust, mida Jakobson Valga seminarist kaasa tõi oma kooliõpetaja-ametisse, levitas ta ka õpilaste hinge. Oma tulise, temperamentliku iseloomuga oli Jakobson juba lapsepõlves elustanud kaaslast Jakob Pärna, kes oli iseloomult vaiksem ning tagasihoidlikum. Nüüd aga avaldus Jakobsoni vaimline suggestioon Pärnasse veel tugevamini, sest polnud enam tegemist poisikese noorusevallatustega, vaid õppinud mehe teotsemisenergiast ülevoolava vaimutüsedusega. Erilise hoolega õppis Pärn Jakobsoni juhatusel vene ja saksa keelt, sest ilma nendeta oli ju võimata vaimlistesse varaitadesse pääseda.

Jakobsoni soovitusel kavatses Pärn ennast täiendada Valga Zimse seminaris, kuid sisse astuda soovijate ülirohke tõttu pidi ta oma kavatsusest loobuma. Pärn elas mõnekuu jälle isa juures ja tegi siis uue katse haridusallikale pääsemiseks. Seekord õnnestus tal Tartu kreiskooli õpilaseks saada. Ta õppis siin 2¹/₂ aastat ja astus siis 1865. aastal G. Blumbergi soovil Tartu õpetajateseminari.

Pärn oli Jakobsonilt omandanud muu seas ka isamaalist vaimustust ja kasvatanud eneses kindlat rahvuslikku selgroogu. Selle tõttu tuli tal ägedaid kokkupõrkeid seminari saksa soost õpetajatega, kes eestlaste peale põlastavalt alla vaatasid ja ainult oma rahva juurest väärtusi leidsid. Ühe aasta oli Pärn seminaris ainsa eestlasena. Ta avaldas „Eesti Postimehes“ üleskutse eesti noormeestele seminari astumiseks. Üleskutse ei jäänud tagajärjeta. Mitmed eesti noormehed hakkasid seminari kasvandikuks, muu seas ka meie pärastisi haridustegelasi, nagu C. H. Niggol, R. G. Kallas j. t.

Pärn sai peagi eesti noormeeste vaimliseks juhiks ja asutas nende keskel eesti ringi, kus kõnesid peeti ja isamaalisi mõtteid vahetati. Pärna kaasaegsed seminarikasvandikud räägivad temast kui heast seltsimehest, visast ja edasipüüdjast õpilasest ning õigusenõudjast inimesest. Viimase omaduse tõttu on tulnud tal, nagu seda tõendab C. H. Niggol, suur konflikt seminari juhatusega. Pärn esinenud kõikide õpilaste esindajana mingis majanduslikus küsimuses, milles õpilased tunnud enestele ülekohut tehta-

vat. Selle tagajärjel saanud ta oma tunnistusele laitva märkuse.

Ühtaegu isamaaliku vaimu süvendamisega eestlasist kaasõpilaste keskel algas Pärna rahvapedagoogilinegi tegevus. Ta kirjutas siin oma esimese kasvatusteadusliku töö „Mõistlik perepidaja ja lastekasvataja“. Samuti on säilinud ta seminaripäevilt kaks kõnet kasvatuse üle. Esimene neist on kirjutatud 1868. aastal ja teine aasta hiljemini. Nagu kõnes esitatud üksikuist lauseist näha, ei ole need kõned ainsad, mis ta seminaripäevil pidanud, vaid sellelaadilisi ettekandeid on ta teinud veel terve rea.

1869. aastal lõpetas Pärn seminari. Peagi kutsuti ta kooliõpetajaks Põltsamaale, kus ta töötas kaks aastat. 1871. aastal abiellus Pärn Anna Zimmermanniga ja asus Lihulasse algkooli juhatajaks. Alul oli siin tööd vähe ja palk kasin (õpilaste arv ulatus ainult kolmeteistkümneni). Õiglase iseloomu ja kavakindla töötahtega võitis Pärn peagi siinse seltskonna lugupidamise ja viis kooli õitsvale järjele. Õpilaste esialgne arv oli paisunud mitmekordseks¹⁾. Sellega ühes avardusid Pärnal ka majanduslikud olud. Koolide ülemus oli väga rahuldunud tema tööst ja kinkis talle kaks korda autasuks sada rubla. Eriti seisis Pärn aga siinsete eestlaste seas lugupidamises, sest ta kasvas nende lapsi rahvuslikus vaimus. Pärn näis elujärjega kaunis rahul olevat ja algas nüüd produktiivset loometööd kirjan-duses. Suur osa tema novellidest on just siin sõnastatud.

Ent kaua ei saanud Pärn rahulikult töötada. Talle tekkis vastaseid Lihula sakste hulgas, kes ei võinud sugugi sallida ta töö rahvuslikku sihtjoont. Alguses ei olnud vaen avalik, aga kui Pärna tegevusest rahuldunud koolidirektor suri, pääsis viha lausa lõkkele. C. H. Niggol kirjutab selle kohta järgmist²⁾:

„Lihulas lagunes sõnum laiali, et Pärna kool olevat üksnes talulastele, sakste lapsed rikutavat seal ära. Sellepärast tellisid saksad Saksamaalt naisterahva, kes nende lapsi õpetas. Pärn ei jäänud seejuures mitte vaikseks pealtvaatajaks, vaid võitles omalt poolt ka sõna ja teoga oma kooli olemasolemise eest. Ärritus kasvas mõlemalt poolt; viimaks mõistis Lihula kirikuõpetaja omalt poolt Pärna ametist lahti. Aga koolivalitsus tuli vahele, kuulas

1) „Sakala“ nr. 36, 1878.

2) Esitan väljavõtte C. H. Niggoli kirjutusest J. Pärna „Oma tuba, oma luba“ kolmanda tüki eessõnast, kui ainsa teadaoleva dokumendi, mis valgustab lähemalt Pärna konfliktit Lihula sakstega.

asja üle ja Pärn jäi ametisse. Muidugi läks seeläbi vaherkord mõlemate poolte vahel veel halvemaks, ja et hõõrumised ja kaebused ikka suuremaks ning sagedamaks läksid, palus Pärn enese viimaks Lihula algkooli juhataja ametist lahti — aastal 1882.“

Asjata katsus Pärn uut kohta saada. Majanduslik kitsikus sai tunduvaks ja teravnes ikka enam, sest perekond oli muutunud kaunis arvukaks (5 last). Ainelise kitsikuse sunnil asus ta veel samal aastal Tallinna Jakobsoni raamatukauplusesse teenistusse, kuid lahkus siit peagi, sest kaupmeheamet ei sobinud tema iseloomule, pealegi olid kohalikud võimumehed ta vastu vaenulikud.

1883. aasta jaanuaris kolis Pärn ühes perekonnaga Tartu, kus jälle katsus kohta saada, kuid asjata: samuti äpardub siingi katse raamatukaupmeheks hakata. Sama aasta sügisel õnnestub tal viimaks J. Hurti soovitusel Otepäas kihelkonnakooli õpetajaks saada. Siin töötas ta 25 aastat. Peale koolitöö oli ta ka seltskonnas tegev, teotses eriti karskuse- ja põllumeesteseltsis, kus esines koosolekuil populaarteaduslike ettekannetega.

1908. aastal vastas Pärn Volmari seminarist saadud kutsele jaatavalt ja asus siia eesti keele õpetajaks. Peagi laienes ta tööpõld, sest tema hooleks anti ka eesti soost õpilaste usuõpetuse-tunnid, kuid mitte üksi seminaris, vaid ka tütarlastegümnaasiumis ja reaalkoolis. Hoolikalt töötas Pärn siingi kuni 1916. aastani, mil ta oli sunnitud kõrge vanaduse ja halva tervise pärast loobuma koolitööst. Ta asus Elva elama ja suri siin veel sama aasta 5. oktoobril.

Oma ametis oli Pärn kohusetruu ja püsiv töömees, keda tiivustas innukus ja huvi oma eriala vastu. Ta ei olnud õpilastele külm, distsipliini nõudev pedagoog, vaid armastaja isa, kes suudab aru saada nende hingeavaldusist ja neid kasvatada oma sügavamate tõekspidamiste järele. Sellega ongi seletatav Pärna edurikkus koolipõllul, kus ta töötas ligi poolsada aastat.

Vaatamata intensiivse tegevuse peale koolitöös jätkus Pärnal veel tublisti energiat teotsemiseks rahvapedagoogilisel alal. Siingi on Pärn õige hoolega töötanud ja oma algupäraste juttudega annud eestlastele terve ühiskondliku organisatsiooni eeskuju.

Iseloomult oli Pärn peale õigluse ja sõbralikkuse veel usklik. Sügav usund on juhtinud teda kogu eluajal. Oma usulistest tõekspidamistest annab ta kujuka pildi töös „Inimene, tunne iseennast, kolmainust Jumalat ja tema tahtmist“. See, umbes saja-leheküljeline töö, mis säilinud

käskkirjana, on kirjutatud 1908. a., seega autori 65. eluaastal. Ta ühtib ajaga, mil Pärn oli Volmaris kolmes koolis usuõpetajaks.

Et see töö on Pärna usulis-eetilise ilmavaate ekstrakt, mis kogutud pikkade elamuste kestel, siis esitan sellest mõned väljavõtted autori religioosete tõekspidamiste iseloomustamiseks.

Pärn vaatleb enese ümbrust, vaatleb loodust ja jõuab lõpuks otsusele, et on olemas Jumal, kes maailma on loonud ja teda valitseb. Sellele teadmisele toovad Pärna looduse eluenergia alaline kestvus ja materia ringkäik kosmoses. Ta kirjutab: „Lammas sööb rohu ära, hunt sööb lamba ära, hundiliha söövad ussid ära, maa mädandab ussikehad ära, rohi sööb mädanud jaod ära. Siin on ringkäik valmis. Aga mispärast arutad sina neid lihtsaid asju meie silmade ette? Sellepärast, et igaüks käega katsuda võiks, et inimene mitte niisuguste asjade ettetooja ei ole, vaid neid asju ehk saadusi on Jumal kui Looja oma targa nõu järele oma riigisse säädnud.“

Samuti jõuab Pärn otsusele, et on olemas kurat. Jumala riik on igal pool, kus valitseb headus, kuradi riik aga seal, kus asub kurjus. Mõlemad, niihästi hea kui kuri, on enne inimest ilmas olnud ja kestavad ka peale inimsoo kadu. Kuid Jumala riik on vanem ja igavene, kuradi valitsuskond aga noorem ja ajutine, „sest ühe iseäralise kohuse täitmiseks on ta ette toodud ja see tarkus seisab Jumala saladusekambris, mille ukse peale inimeselik tarkus ilmaasjata koputab“.

Jumala tahtmine ei avaldu ükski käsusõnas, vaid ka inimese südametunnistuses; sellepärast „inimene, kuule oma südame salajat ehk kõvemat rääkimise häält; kui ta sind kiidab, siis tee tema tahtmise järele, hoiab tema sind kartusega tagasi, siis tea, et sinu töötegu Jumala meele päraline ei ole, jätta teda parem tegemata“.

Südametunnistuse, s. o. Jumala tahtmise avaldaja kõrval elab igas inimeses veel etteaimamine, mis on „kibekene õigest, ilma patuta olekust“.

Pärn avaldab siin enese elust paar huvitavat episoodi, mis teda nähtavasti on viinud veendumusele etteaimamise jumaliku olu suhtes. Ta jutustab:

„Kui mina alles koolipoiss olin, ei jõudnud mind ühel esmaspäeval ükski vägi kooli viia, ehk mina muidu hea meelega sinna tõttasin, jäin terveks nädalaks kodu, aga teisel nädalal tükkinis jälle kooli; aga just sellel nädalal, kus kodu laisklesin, olid kõik koolivennad vitsadega hirm-

sasti läbi pekstud, mina ükski jäin ilma. — Kui noortmeest kutsuti mind kord seltskonda sündimispäeva pidama; rõõmuga tõttasin teele, aga poole tee peal löödi kui pähe, ära mine mitte! Astusin veel mõned sammud edasi ja uuesti seesama lugu. Keerasin koju tagasi, süda jäi rahule. Teine päev tuleb kutsuja minu juurde ja ütleb: „Tänage Jumalat, et minu juurde ei tulnud. Härra H. oli teie peale ühe ajalehe kirjatöö pärast hirmus vihane, et minule ütles: kui teie seltskonda ilmute, siis peksab teid läbi; täna saab ta sellest häbenema, sest teadus on selge, et teie seda sugugi kirjutanud ei ole.“

Kristus on usu elustav päike ja temast hoovab armastuse soojus, mis võidab maailma. „Käsu sääduses valitseb külmus, temast põgeneb elu.“

Nagu taim ükski valguse ja soojuse käes ei saa kasvada, vaid vajab lisaks veel niiskust, nii on lugu ka inimese religiooniga. Selleks elustavaks niiskuseks saab armulaud. Inimene peab südamest täitma Jumala tahtmist, siis võib ta värisemata seista peale surma Jumala kohtu ees.

Need on Pärna usuliste tõekspidamiste põhijooned, mis kajastuvad tema elukutselises tegevuses kui ka kirjanduslikus loomingus.

III, 1.

Kui vaatleme eesti kirjandust möödunud aastasaja 60. aastate ümber, leiame sealt mõndagi huvitavat. Eesti poliitilis-ühiskondlikus elus on tuntud see ajajärk ärkamisaja esimese koidikuna, kirjanduses aga avaldub ta sentimentalismi ja romantismi ristlainetena. Raugemas on Lääne-Euroopast meile ulatunud sentimentalismi järelkaja, võimsalt paisuvad aga rahvuslikust ärkamisest läbi-imbunud romantismi akordid, eriti Fählmanni, Kreutzwaldi ja Koidula töodes.

Huvitav on tähistada asjaolu, et mõlemaisse liikidesse kuuluvad tooted leidsid peaaegu võrdväärset poolehoidu eesti ärkamisaja ühiskonnas. See asjaolu oli tingitud rahva üldisest olukorrast. Seal, kuhu langesid ärkamisaja koidu heledamad kiired, paisus iseteadvus ja januneti heroiliste ideaalide järele. Seal aga, kus valitses veel mööduva õõ ähmus, otsiti lohutust kannatusi-eelistavaist kangelaskujudest.

Kuigi me võime siin tõmmata mõlemate voolude vahele näilisi piirjooni, on neil ometi väga palju ühist, mida konstateeritakse isegi välismaade kirjandusloos. Mõlemad voolud, niihästi sentimentalism kui ka romantism, püstitasid

ideaale. Üks tegi seda abitu, pisaraist nõretava kannatuse läbi, teine aga isikliku tugevuse ja heroismi kaudu. Kuid mõlemate otstarve oli üks — õpetada, anda eeskuju.

Need ideaalid olid väga sageli irreaalsed ja olevikule eluvõõrad, enamasti kaugema mineviku luulekujud, kuid mõjusid „tõesti sündinud lugudes“ esitatult rahva vaimliste vooruste harimiseks kaasa, pakkudes seejuures isegi vaimlist naudingut. Nii lähenes siis ärkamisaja esimese koidangu kirjandus õige tunduvalt kirjanduse nõudele, mida tunnustab olevikki publiku suhtes. Muidugi ei saa neid tooteid tänapäeva kunsti-mõõdupuuga mõõta, kuid ometi on mitmelgi tolleaegsel teosel, nagu Kreutzwaldi „Kalevi-pojal“, Koidula „Luuletustel“ ja Fählmanni müütidel eesti kirjandusloos monumentaalne väärtus. Seda suurem oli nende väärtus aga omas ajas. On ju vist paljudel teada, mäherdusi laineid löid „Kalevipoeg“ ja Fählmanni müüdid balti haritlaste keskel. Õigusega võime seda aega nimetada eesti kirjanduse esimeseks õitseajaks.

See kirjanduse esimene õitseng langes aega, mil eesti elu laeva tüüri juhtis J. V. Jannsen „Eesti Postimehega“. See aeg, kus ilma suurema nurinata alistuti kohalikule ülemusele, lõppes, nagu mainitud juba essee alul, C. R. Jakobsoni avaliku elu vaatepiirile kerkimisega möödunud aastasaja seitsmenda aastakümne vahetusel. Kaheksandal aastakümnel, kus arenevad ägedad poliitilised võitlused ning Jakobson asutab „Sakala“, omandab eesti kirjandus, eriti aga jutustav proosa teiselaadsema ilme. Tagaplaanile nihkub muinasjutuline romantika ja selle asemele astuvad võitluste keerises sündinud ideed.

Möödunud aastasaja kaheksas aastakümme on huvitavaid perioode eesti kirjanduse lühikeses arenemisloos. Siin vaibub korraga ilutsemine mineviku romantikas tükiks ajaks ja tähelepanu pööratakse olevikku. Majanduslikud probleemid — „oma toa ja loa“ küsimus saab nagu enesest mõistetavaks asjaks.

Minevikus ilutsemine säilib küll veel luules, kuid siingi liigub ta rohkem keeleliste ja värsitehniliste süvenemiste kui uute motiivide tähe all. Isamaa, priius j. t. ained, mida käsitelnud juba Kreutzwald ja Koidula, on peaaegu erandita kõigi kaheksanda aastakümne luuletajate põhimotiivid. Lugege näiteks selle aja tähtsamate luuletajate Veske, Reinwaldi, Kunderi j. t. laule ja kohe on ilmne, et nad kõik ilutsevad eeskätt isamaas. Vahe on selles, et igaüks püüab seda teha oma temperamendi kohaselt. Ent tihti ei õnnestu seegi, nagu seda kujukalt näitab Reinwaldi

„Viljandi laulik“, kus tihti terved kõnekäänud on laenatud Kreutzwaldilt.

Et luule endises abstraktses ilutsemissuunas liikumist jätkab, on ka arusaadav, sest oma ulatuselt on ta ju kitsäpiirilisem ning tundeilma laps. Ja mis võis noil ajal eesti luuletajais esile kutsuda lüürilisi tundeid? Ei mingi muu kui vastärganud isamaa oma looduse ja möödunud saatusega. Oleviku võitluse keeris tundeluuleks ainet ei pakkunud, oli aga soodus proosaliseks loometegevuseks.

Eesti jutustav proosa jõuab siin huvitavale rist-teele. Ühel pool rahvusliku ärkamisaja romantika pilvepealne joovastus, teisel pool reaalsed eluhädad, majanduslik kehvus. Kaks peaaegu diametraalset äärmust. Kuid äärmus ei hävita äärmust, sest mõlemad on enam-vähem võrdkaalulised. Saavutatakse kompromiss. Oleviku kibedustele otsitakse rohtu kauge mineviku romantikast. Jõutakse otsusele, et majanduslik kehvus ei kao muidu, kui eesti rahvas ei omanda maapinda päriks, nagu muiste. Püstitatakse juhtlause: Eesti muld peab jälle eesti meeste omanduseks saama. Siingi tekib küsimus, kuidas peab see omanduseks saamine toimuma, sest rahval pole sõjalist jõudu võitmiseks, pole varanduslikku jõukust ostmiseks. Ja nii jääb ainsaks teguriks ennastsalgav töö ning raha kogumine. Selleks aga on tarvis esitada eeskuju — ideaale olevikust. Nende olevikuideaalide teenistusse rakendataksegi eesti jutustav proosa. Kompromiss on leitud. Säilinud on romantiline põhitoon, ent ühtlasi sellega on suudetud vähendada tulunduslikkude olude kibedat moraalsel mõju.

See oludekohane proosa teisenemine ei tule aga kasuks eesti kirjanduse kunstilise külje arenemisele. Romantism juba oma iseloomult imeb jõurikkust eeskätt ikka kauge mineviku allikaist ja on oleviku raames väga piiratud. Sellele seltsib veel eesti kirjanikkude teoreetiline ettevalmistamatus ja oskamatus kunstipäraste sünteeside loomisel. Tendents on igal pool liiga esiletikkuv ja prevaleeruv. Sageli ei piirduta veel üksi tendentsiga, vaid kiilutakse jutustuse otsekohesesse käiku lehekülje-pikkusi õpetlikke traktaate. Sellepärast ilmestub ka käsiteldava ajajärgu ainsa kirjandusloosse küündiva prosaisti Jakob Pärna töödes kunstiline reaktsioon. Pole seda kujude reljeefsust ega värvirohkest keeles, mida leiame Koidula novellidest.

Kust sai Pärn tõuget loometegevuseks? Teatakse rääkida, et Jakobson olevat teda selleks ergutanud. Kui arvestada Pärna lähedaid kokkupuuteid Jakobsoniga, osutub see väide kaunis tõenäoliseks. Teise tegurina ei saa aga

tähistamata jätta Pärna rahvuslikku mõtteviisi. Isamaalik meelsus inspireeris teda ka kahtlemata kirjanduslikule loominguale, mis oli tol ajal peaaegu iga haritud eestlase teotsemisala oma leivateenistuse kõrval. Kirjanikuks saada noil ajal oli võrdlemisi lihtne. Tarvis oli osata kirjutada ilma suuremate keelevigadeta, omada loogilist mõttelendu — ja käes olidki kirjandusliku loometegevuse suuremad eeldused. Ja aine uudismaade leidmine oli äärmiselt lihtne, sest neid oli rohkesti söödis seisval eesti kirjanduspõllul. Arusaadav, et säärasel lool, Pärna kui soojahingelise isamaalase tee viis tedagi eesti kirjandusepõllule vagusid ajama.

(Järgneb.)

Arno Raag.

Mihkel Jürgens.

Sarnast raamatute kogujat kui Kirja-Matti ehk Matti Pohto Soomes võime kogu maailmast tulega otsida ega või me sarnase isiku esinemist Eestilt nõuda, kuid ometi leidub Eestiski mees, kes väikesel mõõdul Soome Kirja-Matile järele sammub, oma elu peatöök määrates kogu eesti kirjandust nii-ütelda raudvaraks koguda, ülesande täitmisel niisama kehvusega võideldes kui ta suur eeskuju Soomes, kellest tal ometi, nagu oletan, aimugi polnud. Umbes samal ajal kui Kirja-Matti Soomes hauda varises, leidis ta enesele Eesti jaoks järeltulija, kes siiski kaugeltki sarnasele kõrgusele ei suutnud tõusta kui Soome sellekohane tegelane. See mees, kes enesele sihiks seadis kogu eesti kirjandust ta algusepäevilt peale uuema ajani asjaharrastuse pärast koguda, oli Mihkel Jürgens Pärnus, mees, kelle surmast nüüd juba enam kui poolsada aastat kulunud.

Mihkel Jürgensi isa Peeter Jürgens oli kirikuraamatu järele kehv Pärnu tööline, kes oma 10. oktoobril 1820. a. sündinud pojale, niisama kui enamasti kõik linna asunud eestlased, kõrgemat haridust ei suutnud anda. M. Kampmann nimetab Jürgensit väljaspool abielu sündinud lapseks (Eesti vanem ilukirjandus, lk. 103) ja ta kasvatuse eest hoolitsejaks kedagi sõjaväelast Sokolovi. Jürgensi sünnipäevaks ütleb Kampmann 16. sept. 1820 olevat, kuid kirikuraamatus leidub 10. oktoober 1820. Õpetaja Rosenplänteri hoolet oli Pärnus eestikeelne kool olemas, kus noor Mihkel Jürgens õpetust sai. Pea aga pidi poiss koolipõlve lõpetama ja hakkama ametit õppima. Amet, mille Mihkel

Jürgens enesele elu ülalpidamiseks valis, oli raamatukõitja amet. Teated puuduvad, kas ta kellegi meistri juures õppis või omapead, lihtsalt nägemise järele mõne kõitja juures, hakkas raamatuid kõitma. Jürgensi kõidetud raamatute järele otsustades tuleb oletada, et ta vististi kelleltki raamatukõitjalt õpetust oli saanud, sest ta oskas oma tööle üsna mõnusa kuju anda.

Raamatukõitmine õpetas teda raamatuid armastama ja neid puuduva kulla ja hõbeda asemel varanduseks pidama. Jürgens ise nimetab oma elu suuremaks rõõmuks oma raamatukogu kasvatada. Pea ei leppinud ta enam võõraste raamatute kõitmisega, vaid hakkas raamatuid enesele raamatukogu jaoks omandama. Millal ta raamatukogu asutamisele rühkis, ei või üsna kindlasti ütelda, näib aga, et see 1856. a. paigu on sündinud. Lorenzsonn ütleb „Perno Postimehe“ 1874. a. 5. nr. selle kohta: „Oma korjandust hakkas ta peale, kui juba üle poole ea vanaduses oli, ja siis on tema jõudnud neid nii palju kokku korjata, et 1873. aasta lõpetuseks väljatulnud ja trükitud saanud raamatud tema raamatukogus leida on, olgu siis, et vahest mõni vana-aegne puudub, kelle nimi tundmata ja teadmata on ehk kui ka mõni ei mingisuguse hinna eest pole saada olnud ehk seda kadeduse pärast pole antud.“ Selle teate järele oli siis 1820. a. sündinud Jürgens raamatukogu asutamise ajal „üle poole ea vana“, arvesse võttes surma-aega 1874. aasta algusel. Teiste teadete järele, niisama Tartu ülikooli raamatukoguhoidja Fr. Puksovi ütluse järele, on ta 17-aastat korjanud; seega tuleks välja, et ta 1856. a. paigu kogumise oli algust teinud. Ja see aeg sobibki hästi kogumise algamiseks. 1853. aastast kuni 1856. a. alguseni kestis Krimmi sõda, mis vabale tegevusele mõnesuguseid takistusi tegi. 1856. a. algupoolel astus Aleksander II Vene riigi aujärjele, temaga pääsis vabam vool võidule ja see vabam vool edendas Jürgensigi kavatsust.

Raamatukogu asutamise mõtte kaudseks õhutajaks arvan kõige pealt Õpetatud Eesti Seltsi Tartus, kes kohe pärast asutamist 1838. a. otsustas täieliku eestikeelse raamatukogu asutada ja sellesse kogusse koondada kõik eestikeelse iganes ilmunud kirjanduse, selleks toetust paludes üle kogu Eesti asuvailt liikmeilt. Õpetatud Eesti Seltsi eesmärk sai Jürgensile eeskujuks; ta kavatses eraisikuna Pärnus sedasama toime saata, mis selts Tartus alustanud. Peale selle sai Jürgens ergutust veel J. V. Jannsenilt, kes 1851. a. Vändrast Pärnu oli kolinud ja seal Ülejõel Jürgensi läheduses kooliõpetaja-ametisse astunud. Vist elas Jürgens Krimmi

sõja ajal samas paigas, kus mina teda 70. aastate algusel tabasin: Sauga maantee ääres, laadavainult minnes esimeses majas paremat kätt. Maja oli ühekordne, sissekäik õue poolt. Linna pool otsas, õue pool küljes asus ta töötuba, elutuba aga enam uulitsa pool küljel. Nagu kuulsin, asunud ta juba kauemat aega selles korteris; kus enne seda, jäi mulle teadmatuks.

J. V. Jannsenis leidis M. Jürgens enesele vaimuseltsilise, leidis isiku, kes ta püüdeid mõistis ja oskas hinnata. Kui ka raamatukogu kavatsus veel ei olnud küpsnud, harastas M. Jürgens juba noormehe-põlvest samu huvisid kui J. V. Jannsen: rahva valgustust ja muusikat. Rahva valgustuseks ei võidud Nikolai I ajal midagi ette võtta: igal pool kardeti separatismi, kui tolleaegseid rahvuslikke püüdeid nii võib nimetada. Laulmist ja mängimist ehk ütlen selgemini: laulu ja mängu harjutamiseks kooskäimist ei kahtlustatud veel poliitiliste eesmärkide tagaajamises; laulu ja mängu edendamine seisis mõlemate — Jannseni ja Jürgensi huvides. Lauluharjutustel koos käies said mõlemad teineteisega heaks tuttavaks, jah, enam veel kui tuttavaks; sõbralik, hea vahekord mõlema vahel kestis kuni Jürgensi surmani.

Jannsen igatahes toetas omaltki poolt Jürgensi kavatsust, kõiki eesti raamatuid hakata koguma. Juba enne kui täieliku raamatukogu asutamise mõte Jürgensi peas küpsis, oli ta meeldivaid raamatuid enesele omandanud, sest Jürgens ei jäänud mitte ainult raamatute köitmisega rahule, vaid püüdis vabal tunnil, puhkeajal raamatute sisugagi tutvuda ja sedaviisi oma väikest haridust täiendada. Paraku pakkus selleaegne eesti kirjandus talle selleks vähe võimalust, sisaldades peaaesjalikult ainult traktaate, laule ja haledaid jutte, kuna silmaringi laiendavad, tooted nii hästi kui täiesti puudusid. Kuigi ma Jürgensiga väga sagedasti juttu vestnud, ei mäleta ma kuulnud olevat, et ta oleks saksa keelt kõnelnud, ega tea, kas ta seda keelt mõistis, mis talle oleks võimaldanud sügavamasse hariduseallikaisse tungida.

Jürgensi juures tabasin mõndagi selleaegset Pärnu tegelast, sest Jürgensi lahke meele ja sõbraliku vastutuleku pärast käidi tihti ta aega viitmas, seda enam, et Pärnus sel ajal tegelastel kokkukäimis-koht puudus: „Endla“ oli alles asutamata, niisama ei teatud põllumeesteseltsist veel midagi. Seltskondlikes asjus mõtete vahetamiseks jäi ainult üks tee üle, teatava isiku juurde koju minna. Nii tuli Jürgensi juurde lauljaid, tuli mängukoori liikmeid, tuli

muidki. Ei puudunud minagi. Ei või ütelda, et oleksin oma jutuga käinud Jürgensi aega viitmas. Istusin palju enam Jürgensi töötoas ja — lugesin. Minu isa tegi kohe, kui Pärnu kooli läksin, Jürgensiga kauba maha, et see mulle võimaluse annaks enda juures käia ja ajakirjandust lugeda. Isamajas olin ajakirjanduse lugemisega nii ära harjunud, et võõrsil kuidagi ei tahtnud aega ilma selleta mööda saata. Sellepärast käisin igal nädalal korra Jürgensi juures ajakirjandust, peaaesjalikult „Eesti Postimeest“ lugemas. Muu ajakirjandus, välja arvatud „Perno Postimees“, puudus sel ajal.

Jürgensi juures käies kuulsin teda mitu korda ta elu-ülesandest — raamatukogust — kõnelevat, mis tal töötoas kappidesse oli mahutatud. Raamatud olid kõvasti kõidetud, nahkse seljatagusega, enamasti kuldkirjaga varustatud, suure järele paigutatud. „Palju muret ja vaeva on mul maksnud neid kõiki kätte saada!“ tähendas ta. „Ilmuvate raamatute hankimine ei tee vaeva; ei saa neid Jakoby raamatukauplusest, võin neid ilmumiskohtadelt ometi hõlpsasti muretseda. Iseasi aga on kümnete aastate ja veel kauema aja eest ilmunud raamatutega. Neid kuula taga, kirjuta ja mine kas ise järele, ja ei saa mõnikord ometi sihile! Teinekord maksa raamaturäbala eest mitmekordne hind ja jälle teinekord ei anna omanik oma vana raamatut mingi hinna eest ära!“ Umbes sarnaseid mõtteid avaldas ta mulle. Mõnegi korra nägin teda raamaturäbalaid paikavat ning lappivat ja ülepea selle eest hoolitsevat, et raamatule teistekohast ühesugust väljanägemist anda, sest Jürgensi püüd käis selle peale, et ta raamatukogu välimusega keskpäraseid ilutundeid rabuldaks. „Perno Postimees“ 1874. a. 5. nr. is kirjutati ta kohta: „Kui mitu korda on ta asjata kirjutanud ja palunud, kui oli kuulnud kusagil üht vana raamatut olevat, mis temal veel ei olnud, ja kui mitu korda ise sõitnud ja otsinud, et oma raamatukogu võiks suurendada ja täiendada; ... tuuakse üks vana tükike kätte, kus ligi pool puudub, ehk ta leidis jälle seesuguse, mis tal juba oli.“

„Eesti Postimees“ 1874 nr. 4, vist J. V. Jaansen ise, arvab, et Jürgens raamatukogu täiendamiseks rohkem raha kulus, kui jõud kandis. Raamatuköitmist ju iseäranis tulutoovaks käsitööks ei või pidada. Kuna Kirja-Matti ainult enesele pidi ülalpidamist hankima, pidi Jürgens naist ja 6 last toitma. Suure perekonna ülalpidamine tegi rohket kulu; mida jäi siis enam raamatute ostmiseks üle? Oleksid ilmuvad raamatud üksi küsimusse tulnud, siis oleks

Jürgens veel kuidagi toime saanud, aga et tal raamatuid endisest ajast palju puudus, tuli nendegi eest kulu kanda. Mõnikord anti küll vana raamat ilma hinnata, aga teinekord nõuti, nagu tähendatud, kallist hinda. Kuid Jürgens imes kas näljakäppa, kui et oleks raamatukogus puuduva raamatu jätnud ostmata, olgu siis, et müüja selle tahtis lasta kullaga üles kaaluda. „Eesti Postimees“ 1874 nr. 4 väidab, et nii suure hoole, kulu ning vaevaga kui Jürgens raamatuid korjanud, keegi teine seda ei ole teinud; muidugi mõtleb ta: Eestis mitte teinud, sest Soomes võidab Kirja-Matti raamatute kogumises ta ära.

Raamatute kõrval kogus Jürgens ka vanemaid ja uuemaid käsikirju, mille trükkimiseks Vene tsensor kas luba ei annud või millest kardeti müügil trükikulude tagasisaamatajäämist või aga, millel oli juba teatav vanadus. Ei saanud ta haruldasi käsikirju omandada, siis laskis neist enesele ära kirju teha. Olen ise talle vähemalt kolm seesugust ära kirja teinud. Üks neist käsitles näitemängu kujul Jannseni „müümist“, teine oli pikem luuletus Jakobsoni ja Jannseni vahelisest võitlemisest ja algas umbes nii: Aastal 70 oli, kui üks kiri Tartu tuli, seisis „Postimehe“ sehes kolmekümne kahes lehes. Oh mu aeg, kuis läksid keema, hullu hundiratast lööma sellest meie pühad mehed jne. Laulu järke ei mäleta ma enam hästi. Kolmas oli jällegi laul, mis käis akikaklaste kohta; viimasest on mul ära kiri olemas. Jürgensi väite järele olid need käsikirjad C. R. Jakobsoni sepsitsetud, kes need talle tarvitada annud, aga neid varssi jälle palunud tagasi saata. Niipalju kui mäletan, kirjutati neid pamfleete sel ajal palju ära; kas Jürgens omaltki poolt nende levitamiseks kaasa aitas, ei tea ma ütelda. Võimalik, et teised ära kirjade omanikud neid pamfleete otse või kaudselt Jakobsonilt olid saanud.

Seitsmekümnendate aastate algusel puudus Pärnus eestikeelne raamatukauplus. Jürgensile, kes ju nii ligidalt raamatutega ühenduses, soovitati raamatukaupluse asutamist. Jürgens arvas ometi, et raamatute köitmine teda paremini toidab kui raamatute müümine. Siiski võis talt mõne raamatu vahel osta, kui talle mingisugune raamat suuremas arvus eksemplarides köita oli antud. Igatahes püüdis Jürgens ise rohkem raamatuid omandada kui neid rahva sekka laiale laotada, ehk ta küll igas suhtes harrastas rahva haridust edendada. Kuna isa raamatukauplusega ei saanud hakkama, katsus ta vanem tütar, Marie, kes isalt harrastuse kirjanduse suhtes pärinud, Pärnu nõuetele vastu tulla võimaluse pakkumises eestikeelset kirjandust hankida; pärast

isa surma hakkas ta, mehel olles Friedrich Koserovskil, Jakoby saksa raamatukauplusele vähemalt väikeseks võistlejaks. Mulle on teadmata, kui hästi või halvasti raamatukauplemine proua Koserovski käes edenes.

Raamatuid kalliks varanduseks pidades ei või imestella, et Jürgens isegi raamatukirjutamises õnne katsus. Aastate jooksul ilmus ta sulest mitu raamatukest, näiteks 1860. a. Tallinnas Gresseli juures „Eesti laulo sõbber“; 4 aastat hiljemini avaldas ta selle juba teises trükis. Samal aastal saatis ta rahva kätte „Laulo sõbra õhto kõnned ehk Eesti juttomees“. Kuna ta ise laulja ja laulu harrastaja oli, andis ta toodetelegi sellekohase nime. Schwabi Chronologisches Verzeichniss, lk. 78, nimetab „Sioni meetilgad teine jaggo, trükitud Tallinnas K. Assafrey juures 1863“ M. Jürgensi tööks, kuna M. Jürgens ise selle kord (lk. 28) J. Heinrichseni teoseks nimetab, teinekord (lk. 41) oma teoseks. Eksitus näikse siin osalt Schwabi kataloogis olevat: see asetab Assafrey trükikoja Kuresaare asemel Tallinna ega tunne „Sioni meetilkade“ esimest poolt ülepea.

Kui Jürgensil ka raamatukogu oma jaoks oli, mitte laenuraamatukogu, laskis ta selle jaoks ometi nimekirja trükkida, pealegi kaks korda. Esimene, „M. Jürgensi Ramatute nimmekirri ehk Katalog“, ilmus samal aastal, mil „Perno Postimees“ hakkas ilmuma, seega 1857, Pärnus „Pormi“ juures; teine väljaanne sama nime all, kuid nimelehel järgneb Katalogile veel „üle kõige Eesti kele ramatute, mis aastal 1553 kuni 1863 aastani on välja antud“. Tarto Eestikele õppetud seltsi auuks välja antud, trükitud Tallinnas J. H. Gresseli kirjadega 1864. Nimelehe järele peaksime arvama, nagu oleksid Jürgensi raamatukogus 16. ja 17. aastasajal ilmunud esimesed eestikeelsed raamatud leida, kuid see oletamine et vasta tõele. Nimekirja lõpupoolel on veel „Lissa“, kus Jürgens neljal leheküljel loendab enesel puuduvad raamatud, ja nende hulka kuuluvad 1553. a. ilmunud Witte katekismus, 17. aastasajal ilmunud Stahli, Hornungi, Blumi ja teiste teosed. Nooremate teoste hulgast otsib Jürgens peale muu taga Oldekop-Rothi Tarto ma-rahva Näddali-lehte 1806, mis ülepea jäljeta kadunud. Olen ajalehtedes taga kuulanud, kas seda kuskil olemas, aga kuskil ei tunta ta olemist. Ülepea otsib ta taga 123 raamatut, mille arv õieti suurem peaks olema, sest tal puudub neid rohkem. Isegi Kreutzwaldi Kalevipoeg 1857—1861 esineb puuduvate nimekirjas. M. Jürgensi esimene Nimekiri sisaldab raamatuid nr. 1-ga alates ja 80-ga lõpetades, tähendab, raamatu-

kogu köidete arv ulatub 80-ni, kuna raamatute eneste arv umbes 318 peale tõuseb. Jürgens on mõnesse köitesse tosina ja veel rohkem raamatukesi, enamasti samalaadilise sisuga, kokku köitnud ja need köited üksteise kõrvale ilma süsteemita, ainult ühesuguse suuruse järele üles seadnud. Teises, 1864. a. Nimekirjas puuduvad edasiminevad numbrid ja nimekiri ise on alfabeetiliselt kokku seatud; esimesele, otsitavate raamatute nimakirjale, järgneb veel teine, alfabeetiline autorite nimestik 136 nimega. 1864. a. tõuseb M. Jürgensi eestikeelsete raamatute arv umbes 600-ni ja kalendrite arv umbes 170-ni, kuna ta kõigi eestikeelsete raamatute arvu ühes tal puuduvatega umbes 700 peale ja kalendrite arvu 288 peale arvab.

Nimekirja lõpul avaldab Jürgens veel ülevaate sinna maani ilmunud raamatute kohta. Küsimust lahtiseks jättes, kas kõik ta arvud tõele vastavad, nimetan neid siin nii, kuid ta need sinna üles pannud: Ilmunud on 1553—1600 ainult 2 eestikeelset raamatut, nimelt katekismus ja lugemisraamat, 1600—1700 20 raamatut, 1700—1800 54 r. ja 70 kalendrit, 1800—1820 78 r., 59 kal., 1820—1830 38 r., 26 k., 1830—1840 60 r., 24 k., 1840—1850 112 r., 37 k., 1851 17 r., 6 k., 1852 19 r., 6 k., 1853 25 r., 5 k., 1854 28 r., 5 k., 1855 12 r., 5 k., 1856 16 r., 5 k., 1857 26 r., 7 k., 1858 15 r., 6 k., 1859 22 r., 5 k., 1860 23 r., 5 k., 1861 42 r., 6 k., 1862 46 r., 6 k., 1863 52 r., 6 k. Nii kaugemale ulatub Jürgensi ülevaade; 1864. a. ilmus, nagu juba nimetatud, see Nimekiri nende andmetega. „Nimekirja“ avaldamisega oli Jürgensil lootus nimekirjast puuduvaid raamatuid hõlpsamalt omandada, s. o. lootus, et talle niisuguste leiupaik teatatakse. Arvesse võttes selleaegseid olusid ja vähest reageerimist avalikule palvele oletan, et „Nimekirjade“ ilmumise põhjal talle vähe teateid tuli puuduvate raamatute leiupaiga kohta.

Esimeses „Nimekirjas“ katsub Jürgens autorite ja muude isikute nimesid rahvale hästi suupäraseks teha. Ta kirjutab Kreitsvalt, Kutsloff, Kutslehv, Perg, Porm, imeviisil koguni Russoff, jne.

Kolmat nimekirja enam ei ilmunud. 1860. a. peale avaldas M. Jürgens iga aasta ajakirjanduses eelmisel aastal ilmunud eestikeelsete raamatute nimekirja, kahjuks selles ometi autorite nimesid tavaliselt nimetamata jättes. Esimesed nimekirjad ilmusid „Perno Postimehes“, hilisemad aga „Eesti Postimehes“. Need nimekirjad ulatuvad 1873. aastani. Veel mõni päev enne surma läkitas ta „Eesti Postimehele“ 1873. a. ilmunud raamatute nimestiku avaldamiseks kätte.

Jürgensi tööd raamatute nimestiku avaldamises lubas David Martson Tallinnas jätkata, soovides olla M. Jürgensi järeltulija ja nimetades ennast oma poolt väljaantavais raamatuis eesti raamatukogu omanikuks. Mõne aasta avaldas ta tõesti sarnaseid nimestikke, nagu enne Jürgens, kuid siis jäi asi soiku.

M. Jürgens harrastas alguses vana kirjaviisi ja pahandas sellepärast Kreutzwaldi üle, kes uue kirjaviisi heaks südikalt propagandat tegi. Ta katsus selja takka Kreutzwaldile isegi müksusid anda. Nii kirjutab ta teise „Raamatute nimmekirja“ lõpul (lk. 48): „Meie põlve kuulsad kirja targad rändavad tormlase kombel, üks Kõlpla, teine Tõlpla, ja kolmas, tühi teab veel ühe rattaga karikul kennel titsi ega tuge tarvis ei olla, Tuisula radal edasi! Mine otsi sa niisuguse välja andja nime üles kes ta on — kas Ristmets, või Püstmets?“

Sel ajal veel puuduvate poliitiliste erakondade pärast ei erinenud Jürgensi poliitiline meelsus Jannseni omast. Jannsen oli eesti elus tooniandja, kui ka viimasel ajal C. R. Jakobson juba kippus uut erakonda asutama, kuid oma hääletoru puudusel selles ettevõttes ei edenunud. Jürgens pidas Jakobsoni tubliks meheks, aga Jannsen jäi talle surmani poliitiliseks teejuhiks ja Jannsenile püüdis ta oma tutvuskonnas poolehoidjaid, nimelt lugejaid hankida.

Pärnust lahkunud, ei näinud ma poolteist aastat enne Jürgensi surma enam hoolsat raamatute kogujat. Juba sel ajal, kui ma ta juures käisin, oli ta tihti haiglase oleku üle kaevanud. Haigus võttis aegamööda ikka enam võimust ja murdis Jürgensi 1873. aasta lõpupoolel hoopis maha. Vähihaigus andis ennast tunda ja selle tohtrite poolt veel võitmata vaenlase vastu ei aidanud ükski rohi. 3. jaanuaril kell 6 hommikul lõpetas surm ta vaevarikkad elupäevad. „Eesti Postimees“ 1874. nr. 4 nimetab 2. jaanuari 1874. a. Jürgensi surmapäevaks. See väide ei vasta ometi tõele.

M. Jürgens maeti kolmekuninga-päeval vanale Pärnu surnuaiale. Lugupeetud kaaskodanikku saatsid pärnlased suurel hulgal viimsele rahupaigale. Mängukoor, kelle liige Jürgens olnud, ei võinud mingi takistuse pärast teda muusikaga surnuaiale saata; selle eest palkas ta linnamuusikandid lahkunud seltsimehele viimast au andma.

Jürgensit jäi naine Tiiu, sünd. Bester, 5 lapsega taga leinama; kuues oli varemini, alles nelja aasta vanuselt, ära surnud. Jürgensi naine suri Pärnus 5. oktoobril 1894. Jürgensil oli kõigest üks poeg, Johan, sündinud 29. märtsil

1850; see poeg läks natuke enne isa surma 1873. a. Ameerikasse, kus ta 1894. a. surnud.

Tütred oli tal viis, kellest Jürgensi surma puhul pea-aegu kõik juba eneste eest võisid hoolitseda. Vanem tütar Marie läks mehele Friedrich Koserovskile, teine tütar Anna Matilde Gustav Taalmannile, kolmas Vilhelmine Kristine Kristjan Pärnuule, neljas Emilie Luise Aleksander Grünfeldile ja viies tütar Sohvie suri, nagu tähendatud, 4 aasta vanaduses. Kõik Jürgensi tütreddi on juba surnud; vanema tütre 2 tüdart asuvad Berliinis.

M. Jürgensi surma puhul arvas „E. Postimees“ (nr. 4), et Jürgens raamatukogu enesest aere perennius'ena maha jätnud. Ta soovis ühtlasi, et seda ei tükeldataks, vaid et see kõige parem Eesti Kirjameeste Seltsi omanduseks saaks ja nime kannaks „M. Jürgensi raamatukogu“, kus ja kelle käes ta iganes seisku. Paraku ei teostunud see väga soov. Eesti Kirjameeste Seltsil puudus summa Jürgensi raamatukogu omandamiseks, kui ka selle eest rohkem ei nõutud kui 600 rubla. Sama hinna eest pakuti teda hiljemini Õpetatud Eesti Seltsilegi, kuid sel puudus niisama ostusumma. Ülepea oli Õp. Eesti Seltsi oma raamatukogu teoste poolest arvurikkam kui Jürgensi kogu. Raamatukogu sai tütre Marie Koserovski omanduseks, kel aga arusaamine selle tähtsusest puudus: mida isa kogu eluaja ehitanud, laotas tütar. Et keegi raamatukogu tervelt ei tahtnud osta, müüs tütar üksikuid raamatuid pärnlastele odava hinna eest. Viimaks leidis ostja, kes ülejäänud raamatud omandas. See oli endine koolmeister, raamatute kirjutaja ja müüja Friedrich Brandt, kellel aga niisama arusaamine raamatukogu tähtsuse kohta puudus kui Jürgensi tütrele. Brandt tegi enesele ülesandeks omandatud raamatuid kasuga rahaks muuta. Nii müüs ta neid üksikult laatadel ja mujal edasi. Sedaviisi sattus Jürgensi elutöö laiale igasse ilmakaarde; lühikese ajaga oli kogu Jürgensi elutöö hävitatud.

H. Prants teab Jürgensi raamatukogu kohta kuulnud olevat, et selles leidunud mingisugune eestikeelne jutluseraamat, vanem kui Stabli oma. Seda teadet tahaksin vaevalt uskuda, sest seesuguse vanema jutluseraamatu kohta puuduvad igasugused teated. Jürgensi kataloogi trükkimise ajal puudus raamatukogus palju raamatuid 17. aastasajast.

Allikad: M. Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus, lk. 103—107; „Eesti Postimees“ 1874 nr. 4; „Perno Postimees“ 1874, nr. 5; „Eesti Kirjandus“ 1925, lk. 418—420: O. Urgarti Eesti bibliograafia arenemistelt.

M. J. Eisen.

Ungari.

Ungari praegune valitsus.

2

Ajal, kus Austria-Ungari monarhia oli sunnitud liitlastelt sõjariistade-rahu paluma, see oli 1918. a. oktoobrikuu viimastel päevadel, sattus Ungari revolutsioonilisel teel nii-suguse poliitilise rühma võimu alla, kes oskas tarvitada juhust, et kaotatud sõja tõttu tekkinud meeleheitmisest valitsuseohjad väevõimuga enda kätte kiskus. See rühm, krahv Michael Károlyi juhatusel, koosnes elemendist, kes oli politikapõllul võhik ning oskamatu. Rahvas näis ainult selle tõttu temale poolehoidu avaldavat, et ta rõhutas, liitlased toetavat teda valitsemises ja selle tõttu võivat tal õnnestuda kaotatud sõja tagajärgi kõrvaldada. Kainenemine tekkis õige pea. Ühelt poolt ei võinud eelnimetatud rühm kaotatud sõja tagajärgi sugugi kõrvaldada, sest riigi mitmesugused osad, mis rahulepingu tõttu vast-tekkinud riikide omaks said, vaatamata selle peale, et rahuleping ei olnud emamaast lahutamist veel mitte ära määranud, olid juba võõrais kätes. Teiselt poolt ei suutnud valitsus maal sisemist korda pidada. Selle asemel, et maa tulunduslikke haavu parandada, pillas valitsus mitmesuguste seltskonnakihtide rahulolematuse vaigistamiseks raha nii vabalt, kui oleks riik võidurikkast sõjast tulnud. Valitsuse eesotsas seisis kodanlikud radikaalid ning sotsiaaldemokraadid. Kuid nende ühemeelsust mürgistasid ja nõrgendasid Venemaalt tagasipöördunud sõjavangid, kes olid suuremalt osalt läbi imbunud kommunistlike vaadetega. Krahv Károlyi valitsus laskis kokkukogunenud masside kaudu vabariikliku põhiseaduse välja kuulutada. Hiljemini andis ta valitsemisohjad, peale selle kui ta oli oma abitust valitsemisest aru saanud, riigi valitsemiseks veel vähem vastavale rühmale — kommunistidele üle. Kommunistid katsusid Vene eeskujul Nõukogueriigi korda sisse seada; see kestis ainult 4½ kuud (133 päeva), kuid on hirmsaim lehekülj Ungari ajaloos oma verise terroriga. Kunagi ei ole tulunduslik elu nii raskeid haavu näinud kui kommunistide valitsemisel. Asjata katsus Budapest, kes oli sunnitud sõjariistus massi vastu vaikima, kommunistide vastu välja astuda, — see katse uputati veres. Maal muutus rahva meeoleolu kommunistide vastu siiski päev-päevalt ähvardavamaks. See asjaolu ja ka Rumeenia okupatsiooniväe liginemine tegi kommunistlikele valitsusele lõpu, valitsu-

sele, kes Kesk-Euroopas ainult siin sõjakavatsuste tõttu rõhutatud rahva hulgas nii kaua aega suutis püsida.

Niikaua kui äärmine revolutsiooniline ollus riigitüüriil asus, ei katsunud liitlased kordagi Ungariga tõsiseid läbirääkimisi alata. Peale kommunismi langemist asusid kodanlised parteid valitsemisele. Liitlaste ülemnõukogu avaldas Ungarile tingimused, millega Ungari võis rahuläbirääkimisi alata. A. 1920 olid valimised Ungari rahvuskogusse, esialgu isemääruse põhjal. Nende valimiste tagajärjel asus maa juhtimisele valitsus, kes esitas rahvuskogu enamikku. Selle valitsuse etteotsa astus juht, kes valiti niikauaks, kuni maal avaneb võimalus arutada kuningliku trooni küsimust, s. o. riigivormi küsimust. Selle valitsuse etteotsa valiti endine admiral Nikolai Horthy, kes on kuni riigikorra selgumiseni riigi asevalitsejaks. Need valimised rahuldasiid üldiselt maa tõsisemaid klasse. Sellest ajast alates edenes korra jaluleseadmine kiirel sammul, olgugi et suurtes parlamendivõitlustes. Kultuuri- ja tulunduse-elu hakkasiid jälle juuri ajama. Esimestel revolutsioonile järgnenud aastail vahetusiid kabinetid 4—5 kuu jooksul, kuid nüüd juhib maa saatust üks ja sama ministeerium juba 5 aastat. Valitsuse eesotsas seisab krahv Stefan Bethlen, kes ka 1922. a. valimistel enamuse sai. Valitsemises on rahvuslik ja kristlik vool peavoolud, nendele vastasrinnaks on väiksemad parteid, kes paremalt tiivalt nõuavad suuremat toimimist rahvuslikes ja kristlikes huvides, mõned isegi suurt antisemitismi väljendades; pahemal tiival aga võtavad osa liberaalid ja rahvuslikud ning sotsialistlikud demokraadid.

Rahuleping liitlastega kirjutati 4. juunil 1920. a. Trianonis alla. Allakirjutuse kurvaks tagajärjeks oli see, et 75% maa-alast ja 60% rahvast läks Ungarile kaotsi. Sellest maast said osa: põhjas poolakad ja Tšehhoslovakkia vabariik, idas Rumeenia, lõunas samuti Rumeenia ja Serbia-Kroaatsia-Sloveenia kuningriik, läänes sama kuningriik ja Austria vabariik. Rahulepingus on ainult niipalju muudatusi olnud, et 1921. a. sügisel Veneetsias sõlmitud lepingu põhjal, mis tugines rahvahääletusel, Soproni (Ödenburgi) linn ja 8 küla Ungarile tagasi anti. Ka piirikorraldusekomisjonid on Austriale antud maast mõne küla Ungarile tagasi annud.

Praegune Ungari põhiseaduslik riigikord on järgmine: Ungari on kuningriik, ilma et kuninga isikus kokkulepet oleks teostatud. See küsimus on poliitiliste debattide reast esialgu kustutatud. Riigi eesotsas seisab riigipeadele

vastava võimuga, siiski mitte kuninglikule võimule vastav valitud riigi-asevalitseja, kes rahvuskogu enamikust nimetab ministrieriumi, promulgeerib seadusi jne. Rahvuskogu koosneb praegusel ajal ühest kojast, kuid endise ülemkoja elluviimise seaduse eelnõu on väljatöötamisel, missugune koda aga uuel kujul muidugi muudetud oludele peab vastama. Samuti on teoksil valimisseaduse väljatöötamine, sest sõjast peale sündisid valimised ainult määruste läbi.

7 aastat, mis on sõjariistade-rahust möödunud, on Ungarile raske ning ohvirikas aeg olnud. Nagu juba nimetatud, suurenesid tugevasti sõja tõttu tekkinud rasked olud revolutsiooniliste väljaastumistega. Viimased nõudsid palju isiklikke, aga veel suuremaid materiaalseid ohvreid. Raskeid materiaalseid koormusi pidi maa kandma ka Rumeenia okupatsiooni tõttu, mis kestis 1919. a. keskpaigast kuni 1920. a. aluni. Väljapääs tulunduslikule tugevnemisele oli ülesaamise tung muidugi kõigist nimetatud raskustest. Tuli teotseda põllumajanduslikul, tööstuslikul, käsitöö-, kaubanduse-, tootluse- ja iseäranis liiklemisaladel. Igal pool tuli kannatusi kiires korras vähendada. Pärast nende hädaliste tööde korraldamist võis maa mõelda ka reformide, nagu agraarreformi kui ka kultuuri tõstmise peale, mis kannatasid iseäranis materiaalsete abinõude puuduse all, kaubandust ja tööstust takistavate tegurite kõrvaldamise, rahanduse parandamise ning tervendamise peale. Finantsolud ei saanud edeneda eelkirjeldatud asjaoludel ja Euroopa üldse nõrga rahaturu-konjunkturi pärast, vaid halvenesid päev-päevalt suurte maksukoormuste tõttu, millega maa oli üle koormatud. Raha väärtuse langemise tagajärjeks oli ikka suurenev puudujääk. Oma rahaühiku ja iseseisva väärtmärkide-panga sisseseadmine tegi ka Ungarile, nagu kõigile teistelegi sõjas kaotanud riikidele, palju raskusi ja materiaalselt kahju.

Vaatamata selle raske aja peale, mis järgnes sõjale, on Ungaris 5 aastat üks ja sama valitsus püsinud, missugune asjaolu näitab täielist kindlust ja austust valitsemisvõimude suhtes. Suhted naaberriikidega, mis alguses kaunis külmad olid mitte üksi Ungari kibemeele, vaid iseäranis vägivalda tõttu, mida need riigid Ungari vastu tarvitasid, on praegusel ajal silmanähtavalt paranenud. Ungari annab praegu head eeskujus sellest, kuidas on võimalik tükeldatud maa-alal ja võidurikaste naabrite keskel, kes on praegu tugevamad Ungarist, sügavamas rahu ja asjaolude ning olukorra mõistmises elada ja läbi saada.

Rahvas.

1920. a. rahvalugemise andmetel elab praegusel Ungari maa-alal $7\frac{3}{4}$ miljonit inimest. Tõelik elanikkude arv on aga ligi 8 miljonit, sest vahepeal on ka juurde kasvanud. Kui võrrelda eelmise, 1910. a. rahvalugemisega 1920. a. rahvalugemist, siis näib, et rahva-arv on $4,7\%$ võrra kasvanud; seega on Ungari sõjast osa võtnud riikide hulgas niisugune, kus rahva-arv kõige rohkem on kasvanud. See rahva juurdekasv ei ole loomulik, sest enne sõda rändas iga aasta 60 000 inimese ümber välja, aga 1915.—1919. a. ületas suremisarv sündimisarvu, nii et rahva-arv aasta-aastalt vähenes. Peab arvestama ka sõjas langenuid, umbes 500 000 inimest. Vastandiks sellele rahva-arvu vähenemise faktile tuleb üles seada teine väga jõurikas tegur, et eelmainitud põhjustel esilekutsutud rahva-arvu vähenemist tasakaalus hoida. See vastufaktor on nende isikute väga suur arv, kes sõja lõpul endistelt Ungari maa-aladelt Ungarile jäetud maa-alale tagasi rändasid. Ainult see asjaolu kindlustab näilist rahva-arvu kasvamist, mis aga tervele maale siiski koormaks on, sest ta väikesele maa-alale on koondunud liiga suur rahvamass, mis koosneb peaaesjalikult just pagulastest. See asjaolu tõstab rahvatiheduse arvu 86 peale. Endistest Austria-Ungari maa-aladest võiks vahest ainult Tšehhoslovakkia rahva-arvult nii tihedaks märkida. See pagulaste koondumine näitab suurt juurdekasvu just linnades. Linnaelanikest elab 69% Budapestis või selle ümbruskonnas, ülejäänud osa on provintsilinnades. Trianoni rahulepingu põhjal on Ungari mitmed vanad kultuuripesad kaotanud, näit. Pozsony, endiste Ungari kuningate kroonimislinna, Kassa Transsilvaania vürsti Franz Rákóczi hauaga, mis praegu Tšehhoslovakkia külge liidetud. Kolozsvár'i, Brassó, Nagyszeben'i — kõik kõrge kultuurieluga linnad; siis veel Ungari madalmaa suurlinnad: Arad, Temesvár, Nagyvárad, mis on Rumeenia valitseda, ja linnad Szabadka, Ujvidék, Zenta, Csáktornya — Lõunaslaavia riigis.

1910. a. rahvalugemisel tuli iga 1000 mehe peale 1007 naist. Sõja tagajärjel on see suhe veelgi suurenenud: 1920. a. 1000 mehe kohta 1062 naist. Külades on see arv peaaegu tasakaalus, linnades on naistel ülekaal.

Uskude järgi on rahva koosseis järgmine: rooma-katoliiklasi $62,8\%$ ehk $\frac{2}{3}$ rahvast, reformeeritud $21,4\%$ ehk ainult $\frac{1}{5}$ rahvast, evangeeliumiusulisi $6,4\%$, israeliite $6,2\%$ ja kreeka-katoliiklasi $2,7\%$. Endisel maa-alal oli aga:

rooma-katoliiklasi vaevalt 50⁰/₀, reformeerituid 15⁰/₀, kreeka-katoliiklasi 13⁰/₀.

Keele järgi elab Ungari praegusel maa-alal 89,8⁰/₀ ungarlasi, 6,9⁰/₀ sakslasi, 1,6⁰/₀ slovake ja väga väike arv muid rahvusi, ungari keelt räägib aga 95,3⁰/₀. Ungari rahvuste kaart näitab enne Trianoni rahu kindlasti palju kirjumat koosseisu, kuid ka seal oli ungarlasi 54⁰/₀ rahva üldarvust, ungari keelt kõneles aga $\frac{2}{3}$ rahvast. Endisel maa-alal olid hästi arvrikkalt esindatud rumeenlased, siis slovakiid, sakslased, serblased ja ruteenid. Piiride muutmise tõttu sattus suurem hulk nimetatud rahvaist teiste valitsuste alla ja ühes nendega ka $3\frac{1}{4}$ miljonit ungarlast.

Sõja tagajärjed näitavad, et kui enne sõda 1000 hinge kohta 35 inimest sündis, ulatub see nüüd vaevalt 28—30, ja surnute arvuga juhtub nii, et praegune juurdekasv on vaevalt 10. Seda asjaolu suurendab veel nähtus, et mitmes kohas maal on ühelapse-süsteem läbi viidud. Ka tiisikus nõuab Ungari tolmusel madalikul palju ohvreid. Rahvas on aga mõlemiga võitlusse astunud, nii et asi aastate jooksul loodetavasti paraneb. Alaline hool, mis avaldub rahva avalikes tervishoiu-oludes ja neid olusid juhtivais asutisid, seab tasakaalu varssi ennesõjaaegsele alusele. Mitmesugused seltskonna-asutised ja organisatsioonid töötavad samaks otstarbeks. Raskeist sõja tagajärgedest tekkinud oludes pakkusid oma abiandvat kätt kõik Lääne-Euroopa riigid; ungarlased on tänulikud Šveitsile, Inglismaale, Belgiale, Rootsile, iseäranis aga Hollandile, kes Ungari lapsi kuude kaupa enda juures toitis ja sellega neile palju rõõmu ja elujõudu lisandas.

Põllutulundus.

Ungari maa-alast on rohkem kui $5\frac{1}{2}$ miljonit hektaari (1 tiin = 0,9 hektaari) põllumaad. Juba enne sõda hariti seda maad hoolsasti, nii et tähtsamad viljasordid viiel sõja-eelsel aastal olid keskmiselt järgmised: nisu — umbes 20 miljonit tsentnerit, rukkeid — 8 milj. ts., otri — 7,16 milj. ts., kaeru — 4,4 milj. ts., maisi — 15 milj. ts. Maa-alade kaotuse tõttu on Ungari viljasaak suuresti vähenenud, eriti kaera- ja maisitoodangu, samuti nisu- ja odra- saagi poolest, kus ei saada enam mitte pooltki saaki ennesõjaaegsega võrreldes. Rukkeid saab ainult $\frac{2}{3}$ endisest produktsioonist. Sõja lõpul, 1920.—1922. a., saadi nisu 12, rukkeid $5\frac{1}{2}$, otri $4\frac{1}{2}$, kaeru 3,2, maisi aga 9—10 miljonit tsentnerit. See suur saagi vähenemine on tingitud ka töö-

jõu puudusest, sest puuduvad niihästi inimjõud kui ka loomad ja masinad. Sellest järgneb, et Ungaril tuleb esmalt ennesõjaaegne produktsioon ideaalina üles seada ja pärast selle kättesaamist seda juba edasi arendada. Siis edeneb asi juba jõudsasti. 1923. a. saadi nisu 18,42 milj. ts., rukkeid 8,46 milj. ts., otri 5,37 milj. ts., kaeru 3,71 milj. ts. ja maisi 14,01 milj. ts. Sellele arvule tõusmiseks aitas kaasa iseäranis soodus ilmastik 1923. a. Kuid kindlasti tõuseb produktsioon aasta-aastalt. Peale viljakasvatuse on suhkrunaeris väga tulutoov.

Tükeldamise tõttu eraldati Ungarilt 58% suhkrunaeripõldusid, kuid siiski suutis ta 1923. a. sisemist turgu varustada ja suhkrut isegi välismaale saata. Võrreldes leivavilja ja loomatoitu selgub, et Ungari saab oma viljaga läbi ja ei pruugi seda isegi halbadel aastatel sisse vedada, kuna loomatoidust alati puudus on ja sunniitud ollakse seda isegi keskmise lõikusega aastail sisse vedama, eriti Balkanilt. Tähtsal kohal põllutulunduses seisab veinitööstus. Veini saadakse 2—4 milj. hl aastas. Siia hulka on kõik sordid arvatud, ekspordiks vähe kohased liivapinnal kasvanud viljakerged veinid, samuti ka mägedes kasvanud, nende hulgas eriti kuulus ja kogu Euroopas otsitava raske tokaiveini sordid.

Samuti on түкeldamise all kannatanud metsandus. Ungarile jäeti alles ainult 15% temale ennemalt kuulunud metsadest, ligikaudu ainult 1 milj. hektaari. Suurim kaotus on okaspuumetsade suhtes, milledest Ungarile jäeti ainult 2,6% endisest. Selle kaotuse tõttu hävis mitte ainult endine suureviisiline ekspord ja paberivabriku-tööstus, vaid riik peab nüüd ehitus- kui ka küttepuid suurel hulgal sisse vedama. Metsa kasvatamiseks kõlvulist maad on aga nii vähe, et selle suureviisiline ettevõtmine ennast ära ei tasu.

Koduloomade arv on sõjaolude tõttu suuresti langenud, samuti ka selle tagajärjel, et heina- ja karjamaad, mis karjakasvatuseks kohased, on kõik naaberriikidele langenud. Selle tõttu on Ungaril alale jäänud sarvloomadest 35% (umbes 2 000 000), hobuseid 46% (700 000), lambaid 27% (1,8 milj.), sigu 51% (üle kolme milj.); suuremale seakasvatusele teeb takistusi juba eespool-nimetatud toidupuudus. Sellegi peale vaatamata on loomade ja nendest valmistatavate produktide väljavedu suur. Silmapaistev on lindude ja munade väljavedu, ja see on üks suurem Ungari sissetuleku-allikas. Viimasel ajal on ta kõik eelsõjaaegsed turud tagasi võitnud. Siidiusside ja mesilaste pidamine

on praegusel Ungari maa-alal võimalik ja selle edendamine on tuleviku ülesanne.

Põllutulundusliku rahva suhe üldise rahva-arvuga on 50% viimasest. Enne sõda oli põlluharijaid 63% — endisel Ungari maa-alal. Seda võib seletada sellega, et võidetud maa-alale, mis moodustab endisest $\frac{2}{3}$, on pealinn oma suurte tööstustega endisel ulatusel alale jäänud. Et Ungari jõuallikas on põllutulundus, tuleb teda ka agraar-, mitte tööstusriigiks pidada. Seepärast on ülitähtis, kuidas maa rahva käes on. Enne sõda oli Ungaris suurmaapidamine. Väikekohtade elanikud elasid just peasjalikult nendes osades, mis praegu teiste riikide külge on liidetud. Kuid ka praegusel maa-alal ei puudu väikekohaomanikud. Maata põllumeeste arv on siiski suur. Juba enne sõda oli kavatsus maad vastavalt harimisvõimele koloniseerida. Sõja ajal tekkisid uued ettepanekud: maad anda esimeses järjekorras invaliididele, aga ka kõigile teistele maata inimestele, kes oskavad põldu harida. Sõja lõpul ja revolutsioonide aegu oli maareform äärmine hüüdsõna, mil siis ka igale soovijale maad lubati. Rahvas aga õnneks ei lasknud või ei suutnud lasta ennast eksitada silmapilgu mõjust.

1920. a. pani Ungari seadusandlus maksma maaseaduse, milles on aluseks esimeses jones sotsiaalsed huvid ning maata inimestele maa andmine ja millel on lähtekohaks see, et vaeseks jäänud maal on töö esimene ning suurim produktiooni-abinõu, ja selle tõttu tuleb kõige pealt tööle au ning vaba tee anda, et just sellega võimaldada vähemate maatükkide omandamist. Kuid ka siin on see kurb lugu, et kõigile soovijaile ei jätku maad. Selle seaduse väljaandmisest on möödunud 5 aastat ja maa reguleerimine ning jagamine on kogu aeg teostamisel. Vahepeal on selgunud nii mõnigi eksisamm, mida on katsetatud seaduste täiendamistega parandada. Senistest tagajärgedest ei saa aga veel otsustada, kas on see maale kasuks või kahjuks olnud. See selgub aga pea, kui reform on lõpule viidud. Et aga tung maa järele väga suur on, näib sotsiaalne huvi selle seadusega siiski rahuldatus olevat, ilma et produktioon oleks langenud. Ungari valitsus peab läänes Kisbérís ja Bábolnas kaht eeskujulikku talu, karjakasvandust, üleval, samuti ka lõunas Mezöhegyes'is. Kõigis kolmes talus on arenenud suurepärase hobusekasvatuse ja põllutulunduse. Palju on ka vilja-katsejaamu, kus sortide parandamises tagajärjekast edu saavutatakse. Hästi edeneb nisusortide parandus. See artikkel on isegi välismaal väga otsitav.

Mäetööstus.

Ungari ennesõjaaegne maa-ala oli igasugusest mäetööstusest väga rikas. Kõige vaesem osa maapõuevarade poolest, iseäranis aga metallidest, oli Ungari madalik. Rahu- lepinguga on Ungari kaotanud oma suured mineraal- ja tervisvee-allikad, mis asusid mägedes, kui ka lõpmatud maagaasi-allikad Transsilvaanias, samuti õli-, soola-, kulla-, hõbeda-, vase-, tsingi-, raua- ja mangaani-allikad. Praegusel maa-alal leidub väga vähesel määral rauda ja kivisütt. Enne sõda saadi 13 milj. tsentnerit rauda, nüüd ainult 2 milj. ts., ja pealegi sisaldab rauamaak puhast ainet palju vähem kui endine. Kivisütt kaevatakse praegu olude tõttu sagedamini ka niisuguseist kaevandusist, mis enne sõda täitsa unustusse olid jäetud; aine vähetuse tõttu edeneb siiski see tööstusharu. 1919. a. kaevati 39 milj. ts., 1923. a. tõusis see aga 65 milj. ts. peale. Peasjalikult on kivisöe-kaevandused Pécs'i ümbruses; saadakse peasjalikult kivisütt, ülejäänud on pruunsüsi. Praegu ollakse hoolega ametis uute kivisöe-lademete otsimise kallal.

Kõigi soolakaevanduste kaotuse tõttu on Ungari praegu sunnitud soola sisse vedama. Samuti peab ta ka rauda välismaadelt ostma. Et oma petrooleumitööstusel elu sees hoida, veab Ungari suurel määral toorest õli ümbertöötamiseks sisse.

Mäetööstuse alalt peab nimetama ka suuri marmorilademeid, mis õnnekombel Ungarile on jäänud. Need asuvad nimelt Pécs'i ümbruses, kus alles hiljuti lisaks endistele suured marmorilademed avastati.

Tööstus.

17,4% üldrahvaarvust teenis oma leiba tööstus-ettevõtetes. See maa-ala, mis Ungarile alale on jäänud kui endiste piiride keskkoh, mis teedega hästi ühendatud, võimaldas sellele tööstuses suuremat edu. Ungarilt võetud maa-alal tuli iga 100 töösturi peale 190 töötajat, praegusel pinnal aga 240. Tööstus-keskkoh on välja kujunenud iseäranis tähtsal viisil pealinnas, kus elab 44% tööliste arvust. Sõja- ja revolutsioonioludes langes tööstus miinimumini, puudusid ka süsi ja teised tooresained. 1920. a. oli tööstuse seisukord hirmuäratav: tööta töölisi oli 480 tuhat. Järgnevatel aastail on olud paranenud ja see arv on langenud 50 tuhande peale.

Tööstuse tähtsamad osad on: toidu- ja maitseainete valmistamine. Selle produktsiooni väärtus praeguses Un-

garis on 950 milj. kuldkrooni. Suurt osa selles tööstuses etendavad veskid. Enne sõda varustas Ungari suurel määral kõiki Euroopa riike. Suured veskid asuvad Budapestis, kuid paljud on tooresaine puuduse tõttu sunnitud seisma.

Teiseks tähtsaks tööstusharuks on õllevabrikud, kuid praegusel ajal on nemadki sunnitud tooresainete ja ka turgude puudumise tõttu tegevust piirama ja neid vabrikuid muuks otstarbeks ümber ehitama.

Toiduainete tööstuses moodustab tähtsa ala liha ümber-töötamine. Ungari salami (vorst) on üle ilma kuulus ja väga otsitud kaup.

Suhkrutööstus varustas enne sõda suurel viisil ilma-turgu, iseäranis aga Inglismaad, Vahemere kaldaid ja isegi Briti Indiat. Peale sõda on see tööstusharu tunduvalt langenud ja 1924./1925. a. jooksul on suhkrut üle 100 tuh. tonni välja veetud.

Piirituse- ja veinistööstus kannatas sõja tagajärjel üksikute riikide poolt sisseveo-kulu tõttu, kuid see tööstusala on Ungaris alati väga arenemisvõimeline olnud ja laseb oletada tulevikuski kõige paremat.

Puuvilja-konservid on leidnud välismail, isegi Ameerikas, suure ja kindla turu.

Maitseainete-tööstuses seisab tubakas tähtsal kohal, kuid suuremad tubakatehased on Ungarilt äravõetud maa-alal.

Raua- ja metallitööstus olid enne sõda suuresti arenenud. Suuremad raua- ja metallitööstusasutised on õnnelkombel Ungari praegusele pinnale alale jäänud, kuid edinemisele teeb takistusi jällegi tooresainete puudumine; neid tuleb naabritelt osta. Kuulsamad rauavabrikud on pealinna ümbruses. Ungari masinavabrikud valmistavad oma kui ka välismaade jaoks väga otsitavaid põllutööriistu, veski-sisseseadeid, keemilise tööstuse jaoks tarvisminevaid masinaid ning aparate, trükimasinaid, vaguneid ja vedureid. Suurim raua- ja masinavabrik on Ganz-Danubius, masina-, vaguni- ja laevaehituse-aktsiaselts Budapestis. Vagunivabrik võib kuni 5000 vagunit aastas valmistada. Ta ei ole mitte üksnes Ungari kõige suurem vagunite valmistaja asutis, vaid ta valmistab ka naaberriikidele ja isegi ookeanitagustele maadele. Tähendada võiks veel seda, et ka esimene Tallinna vagun siin valmistati. Samuti on endise Vene tsaari luksusrong siin ehitatud. Kuulsad on bensiini-, petrooleumi- ja imevgaasi-mootorid, mis 650—1000 tiiru minutis teevad.

Tekstiiltööstus on Austria poolt takistatud tollipoliitika tõttu vähe arenenud, kuid praegusel ajal tahetakse seda tööstust niisugusele järjele tõsta, et tekstiilkaupa sugugi ei tarvitseks sisse vedada, ehk küll suur osa tekstiilvabrikuid Ungarilt on ära võetud. Samuti edeneb puuvillatööstus, džuudivabrikud, siidi, kanepi ja lina ümbertöötus. Tekstiiltööstusega käsikäes etendab suurt osa valmisriide-tööstus.

Keemiline tööstus on peale sõda 55% võrra vähenenud. Nahatööstusel tuli peale sõda soola ja parkimisainete puudumise tõttu palju kannatada.

Samuti tuleks nimetada kummitööstust, millest ainult mõned vabrikud on järgi jäänud, kuid siin võib valmiskaupa suuremal määral ka välja vedada.

Koksi-, savi- ja klaasitööstus on 40% oma endisest määra kaotanud, eriti just klaasitööstus. Porselanivabrikuid, milledest kõige suuremad ja kuulsamad asusid Transsilvaanias, on ainult mõni üksik järele jäänud; kuulsaim neist on firma „Zsolnay“ Pécsis. Telliskivi-tööstus seisab tähtsal kohal, samuti ka tsemendi- ja kipsitööstus.

Raskesti on kannatanud puutööstus: ta on kaotanud 78% oma võimest. Puumaterjali puudumise tõttu on ka paberitööstus väga langenud ja Ungari on sunnitud seda suurel hulgal sisse vedama.

Trükitehnikatööstuses on suurt langemist märgata, sest praegune maa-alala ei suuda endistele trükikodadele küllaldaselt tööd muretseda. 81% kõikidest endistes piirides olnud trükikodadest leidub ainuüksi Budapestis.

Tööstuse alalt peab veel seda nimetama, et välismaa kapital ei ole lasknud Ungarit silmist, sest võrdlemisi suure turu, odava tööjõu ja haritud juhtide abil on tal head mahutamisvõimalused.

Väliskaubandus.

Ennesõjaaegne Ungari kaubabilanss oli umbes $\frac{1}{4}$ miljardi krooniga passiivne, kuid see defitsiit kaubabilansis ei olnud Ungari tulunduslikele ja rahalisile oludele kardetav, sest väljavedu koosnes peamiselt oma tulundusaasta produktsiooni ülejääkidest, sissevedu aga tooresaineist ja masinaist, mis oma maa tööstuse tõstmiseks olid määratud. Ungari vedas välja peamiselt põllutulunduslike tarbeid ja toiduaineid; esimesel kohal vilja ja jahu, samuti ka elus ja tapetuid loomi, rauamaaki, metsa, suhkrut. Sisseveos seisid esimesel kohal tekstiilained, koloniaalkaup ja teised valmistusartiklid, mis aga suuremalt jaolt Austria

kaubanduse läbi Ungarisse sattusid; sisse veeti ka kivisütt. Sõjaoludel tekkinud kriis tõi kaubandusse täielise muudatuse, sest igasugune kaubandus naaberriikidega seisis ja oma maa tööstus mobiliseeriti sõjatarvete jaoks. Praegu seisab sisseveos esikohal toores- ja ümbertöötatud puu, puuvill, villad, puuvilla-lõng, niit, süsi, ümbertöötatud nahad, petrooleum, paber ning paberikaubad, masinad ja aparaadid, tooresmetallid. Väljaveos seisavad esikohal nisu- ja rukkijahu, suhkur, veoloomad, elektrimasinad ja aparaadid, värske kui ka ümbertöötatud liha ja tapetud linnud.

Rahandus.

Pangad ja hoiukassad sisaldasid enne sõda kuni 2,4 miljardit kuldkrooni, missugusest summast ümmarguselt 70% Ungarilt äravõetud maa-alale langeb. See kapital tekitas välismaalaste silmis usaldust ja tõmbas rohkem kui 10 miljardit kuldkrooni juurde. Enne sõda olid Ungari pantkirjad rahaturul oma suurte protsentide ja absoluutse kindluse tõttu väga otsitavad. Pärast sõda katsus väliskapital Ungari krooni väärtuse langemise puhul Ungaris sel teel mõjule pääseda, et mingisuguseist rahaasutisist toetajana osa võttis, samuti ka aktsiate ülesostmisega ennast tahtis tööstuses maksuma panna. 1921. a. oli Ungaris 777 panka ja hoiukassat, millede bruttovara oli 518 915 000 kuldkrooni väärt. Et provintsis väikemaomanikkude krediitühendust rahuldada, on asutatud palju krediitühinguid, kes kõik on kohustatud kuuluma maa kesk-krediitühingute liitu. Ühistegevuses peab nimetama ka tarvitajateühinguid, kes küll mitte sunniviisil, aga suuremalt jaolt siiski on „Sipelgaks“ nimetatud keskasutise liikmed ja millede arv tõuseb praegu kuni 2 tuhandeni. Tähtis on ka piimaühingute arv, mis iseäranis suur on Transdoonau maa-alal. Palju on veel igasuguseid teisigi ühistegelikke asutisi, nagu põllutulunduslikke, kaubanduslikke ja teisi erialalisi ja tööstuslikke ühinguid. Suur on ka igasuguste aktsiaseltside arv.

Liiklemissolud.

Enne sõda oli Ungaril ligipääs Vahemerele Fiume sadama kaudu, mille kaudu läbiveo tõstmiseks Ungari oli 1870. a. alates üle 55 milj. kuldkrooni ohverdanud, kuid nüüd on see sadam Trianoni rahulepingu põhjal Itaaliale antud. Fiume oli suurim metsaväljaveo sadam ilmas. Ungaril oli palju hästi sissetöötatud laevaliine, mis ula-

tusid isegi Lõuna-Ameerikasse ja Austraaliasse. Ungari sisemise laevasõidu tuiksoon oli Doonau. Samuti ka Tisza Draava, Saava ja Maros. Enne sõda oli sisemise laevasõidu liinid 6 011 km pikad, Trianoni rahulepingu järele aga 2 128 km. Praegu on ainult laevanduses mõned ettevõtted alale jäänud, nagu Ungari kuninglik jõe- ja mere sõidu aktsiaselts ja Doonau aurikute aktsiaselts. Raudteed oli Ungaril enne rahutegemist 19 000 km, nüüd ainult 8 634 km. Tähtsamad teed on Ostende-Konstantinoopoli, Fiume-Rooma, Pariis-Budapest-Bukarest, Berliin-Budapest-Belgrad-Sofia.

Vaimline ja teaduselu.

Peale seda kui Ungari 10. aastasajal ristiusu oli vastu võtnud, tekkis juba XI—XII sajandil tihe ühendus Lääne-Euroopaga. Tol ajal sai Ungari noorsugu oma kõrgema hariduse välismail, iseäranis Pariisis. XIII aastasajal langes see vaimline läbikäimine, aga XIV sajandil, kui valitses Anjoude suguvõsa, tekkis uuesti tihe ühendus kultuurse Euroopaga. Tol ajal asutati Lääne eeskujul Pécsis esimene ülikool, mille aga türklased aastal 1526 maatasa tegid. Ungari kuningaist renessansi ajal on kuulsaim Matthias Corvinus; tema raamatukogu koosnes mõnest tuhandest kuulsaist korviinikõitest, mis pärast türklaste kätte sattusid, kelledelt nad kunstiharrastajate ja muuseumide omanduseks langesid. Ungarile on neid 30 kõidet järgi jäänud. Üldse on neist alles umbes 150. Järgmistel aastasadadel türklastega peetud raskeil võitlusajajärgel tõstab oma hääle esimene ungarikeelne lüüriline luuletaja Bálint Balassa, nimelt sel ajal, kui Prantsusmaal tekivad „Pléiade'i“ luuletajad. Ungari kirjanduse edenemine teeb edusamme 16. aastasajal, mil edenevad belletristiline proosa ja ilukõne, ja samal aastasajal tekib Nagyszombatis (Tšehhoslovakkia käes) uus ülikool. Pärast siirdus see ülikool Budapesti, kus ta laiendati. Eepilise luule, samal ajal ka strateegilise ja poliitilise kirjanduse esindaja oli tol ajal Nicolaus Zrinyi.

18. aastasajal teeb Ungari suuri edusamme niihästi teaduse- kui ka kirjandusepöõllul. Vanim mäe- ja metsatööstuse ülikool avati Selmeczbanyas (Schemnitz — praegu Tšehhoslovakkia päralt), kuid Ungari ülikool Sopronis. Siiä tulid isegi paljud välismaalased õppima.

19. sajandi esimesel veerandil asutati Ungari teadusteakadeemia, kes uhkusega oma kultuuritöö peale tagasi võib vaadata. Järgmisi aastakümneid tähistavad mitmesuguste ungariteadusmeeste ja kunstnikkude edusammud.

Suurim lüürik Aleksander Petöfi oli oma nooruse peale vaatamata juba arenenud kirjandusliku elu keskpunktiks. Eepilises, lüürilises kunstis, samuti ka ballaadis on kuulsaim Johann Arany ja jutukirjaniku Maurus Jókai romaanid on kõigi kultuurrahvaste keelde tõlgitud. Jókai kuulsuse pärisid õigusega Koloman Mikszáth ja Franz Herczegi; viimane on kuulsaim ungari praegusaegne dramaatiline kirjanik. Ungari dramaatilise kirjandusest tõusevad 2 klassilist tööd esile: „Banus Bánk“, Josef Katona oma, ja mitmesse keelde tõlgitud Emerich Madách'i teos „Inimese tragöödia“. Ungari kirjanduseloos on tuntud nimed Zoltan Beöthi, Eugen Péterfi ja Friedrich Riedel; filosoofias on tuntud nimed Karl Böhm ja Ákos Pauler, poliitilises kirjanduses Ludvig Kossuth, Josef Eötvös, Sigismund Kemény, krahv Albert Apponyi, ilmakuulus kõne- ja riigimees, krahv Stefan Tisza.

See teaduslik elu, mis Ungaris oli edenenud, leidis 1872. a. asutatud teises ja 1918. a. asutatud kolmandas ja neljandas ülikoolis varju. Praegu on Ungaris peale ülikoolide veel tehniline ülikool ja 3 põllutulunduslikku kooli. Järgmised teadusliku elu keskkohad on mitmesugused avalikud kogud. Esimesel kohal nende hulgas seisab 1802. a. asutatud Ungari rahvusmuuseum, mis koosneb praegu raamatukogust, haruldusmuististest, zooloogilisest, botaanilisest ja mineraloogilisest osakonnast, ja muuseumist, mis käsitleb rahvatundmist. Rahvusmuuseumi pildigalerii jäi pärast iseseisvaks asutiseks nime all „Kauniste kunstide muuseum“, mis sisaldab oma klassilisi ja moodsais pildi-, kujude- ja graafilistes kogudes palju suurepäraseid Itaalia renessansi ja Hollandi kunsti tooteid, väga palju hoolitseb aga ka Ungari rahvakunsti arenemise eest. Kuulus on ka kunsttööstus-muuseum; eriti huvitav on põllutulunduslik muuseum, samuti liiklemisvahendite muuseum ja sotsiaalteaduste muuseum. Raamatukogudest on kuulsad rahvusmuuseumi, teadustekadeemia ja Budapesti ülikooli raamatukogud. Teaduslikkudest instituutidest on veel nimetatavad: Ungari riigiarhiiv, riiklik statistiline büroo, pealinna statistiline büroo, tähetorn, kes kõik ülikoolidega ühenduses seisavad ja maad on teaduslikult väga palju arendanud.

Olgugi et Ungari vaimline elu ja teaduslik tung katuvad Lääne-Euroopa kultuuriga sammu pidada, ei suudanud siiski kõiki oma vaimuvarasid päevavalgele tuua, sest ungari keelt räägivad umbes kaksteistkümmend miljonit

inimest ja selle tõttu on välismaile Ungari vaimuavalduste hiilgavamad saavutised ainult suurte ilmakeelte tõlkeis kättesaadavad. Selles oli suureks takistuseks enne ilma- sõda rahaküsimus, ja praegu on see küsimus täitsa üle- saadamatu. Praegusaja Ungari belletristilisi ja teaduslikke töid, isegi ungarikeelseid, ei saa sel määral laiali laotada kui enne sõda, sest kolm ja pool miljonit ungarlast, kes naaberriikide külge on liidetud, on isamaast ära lõigatud, naaberriigid aga on igasuguste ungarikeelsete trükitööde sisseveo karmilt ära keelanud. Asjaolu, et Ungari õpetlased on alalised suurte ilmakeelte eriajakirjade kaastöölised, on tõenduseks, et Ungari teadus seisab vastavalt kõrgel astmel.

Allikad:

1. Reise um Ungarn von Dr. Ladislaus Buday. Budapest 1925.
2. Ungarn nach dem Friedensschluss. Dr. Ladislaus Buday.
3. La Hongrie économique et intellectuelle. Conférences faites au VII cours internationale d'expansion commerciale.

(Lõpp.)

A. Laheste.

Kirjanduslik ülevaade.

1. Eesti keele kooligrammatika. I Hääliku- ja vormiõpetus. Oskar Loorits. „Odamees“ (Carl Sarap), Tartu 1925.

2. Eesti kirjakeele tabelid. Kokkukõlas Eesti Õigekeelsuse-sõnaraamatuga. Oskar Loorits. „Odamees“ (Carl Sarap), Tartu 1925.

O. Looritsa 56-leheküljeline „Eesti keele kooligrammatika“ (1925) on kokkuvõtte ta 1923. a. ilmunud „Eesti keele grammatika“ 97-leheküljelisest I poolest, kuna „Eesti kirjakeele tabelid“ (24 lehekülge) on ta kooligrammatika vastavate lehekülgede peaaegu muut- matu äratrükk, ilma et isegi paragrahvide nummerdust oleks ise- seisvustatud; selle tagajärjel esinevad „Eesti kirjakeele tabeleis“ paragrahvid järgmises reastikus: 72, 91—97, 56—71, mis annab raamatukesele katkendatud, mitteümmardatud töö ilme. Erinevalt on tabeliteraamatus ainult y asendatud ü-ga.

Kui võrrelda kõnealust grammatikat varemate eesti keele õpe- fustega, siis on ta mõnd keeleküsimust esimesena meie grammati- kate seas kõne alla võtnud (näit. i-superlatiiv) ja mõnes küsimuses sügavamale asjasse tunginud, eriti häälikuõpetuse osas keele aja- loolise külje esitamisel. Ka on 1925. aasta alul valminud uus eesti grammatiline terminoloogia siin uudisena grammatikasse teed leidnud.

Raamat on mõeldud, nagu ütleb ta nimigi, koolis tarvitatavaks. Arvesse võiks siin tulla keskkooli I klass, mille õppekavas on ette nähtud umbes säärase ulatusega süstemaatiline hääliku- ja vormi- õpetuse kursus. Sellele vastavalt sisaldab grammatika muu seas mõnesuguseid ülevaatlikke skeeme ning tabeleid. Ometi puutub

silma, et ühte osa materjali on keskkoolile liiga sügavalt kõne alla toodud, teist osa aga üleüldiselt puudutatud või puudutamata jäetud. Nii näit. oleks „Käändelõppude keeleajalooline tabel“ (lk. 21) ¹⁾ vast ülikoolis filoloogidele kohane; mitte aga keskkooli õpilasele tarvilik. Ka ei oleks kooligrammatika mitte just siin kohas murdevormide (koan — lk. 12, 41, vakja, nakla — 13, kavva — 3, vähi — 24, võetse, mintse, tapetse — 14, saia pro saada — 9, kokumale, etemale — 41) rikkalikumaks esitamiseks ega vasttekitatud kunstvormide (tekkinuvat — 20, olnuvat, tulnuksin — 46, olduvat — 47) ning alles vähe pinda leidnud laensõnade (altis — 24) kirjakeelde soovitamiseks. Teisest küljest jäetakse palju õpilasele tarvilikke lihtsamaid üksikasju kõne alla toomata. Kõige pealt puuduvad kooligrammatika olulisemad osad — paradigmad, mille najal võimalduks õpilasel kõiki teatava deklinatsiooni või konjugatsiooni vorme omandada; nende asemel antakse tabel, kuhu on tihedalt kokku kantud kõik muutkonnad, kus ühes käändes või ajavormis on esitatud üks sõna, teises jälle teine, nii et kogu raamatus ei leidu mitte ainsagi sõna muutmise tabelit algusest lõpuni viiduna. Samuti oleks tarvilik olnud näit. partiklite kohta veel mõndagi lisandada, parajail puhkudel sõnade sünonüümilisi vahesid ära tähendada (niisugune, säärane, sarnane, miline, määrane, mäherdane — lk. 43, ehk — või, ja — ning...), juttu teha sõnade analogiseerimisest, peatuda lähemalt sõnade mõnesuguste erirühmade muutmisel (õunte, poiste — lk. 23, 35) või muuta erilist tähelepanu nõudvaid sõnu (miski — lk. 43).

Nagu juba tähendatud, on vormiõpetuses peaaegu kõik kuivadesse tabelitesse kokku kantud, mille tagajärjel õpilane reegleid peaaesjalikult nendest peab välja harutama ja ise sõnastama. Sel kombel muutub grammatika keeleliselt eriti kuivaks ja võib pealegi väheproduktiivseks tuupimiseks areneda, nagu seda koolides, kus see grammatika tarvitusel, vahel on võidud juba täheleegi panna. Keele sisusse tungimiseks vajab õpilane lausestatud reegleid; pealegi lihtsamakeelseid lauseid, kui kõnealune raamat pakub (vrd. näit. § 78, 2 ja § 54. lõpplause).

Metoodiliselt ei taba Looritsa kooligrammatika kuigi hästi koolilisi nõudeid. Ses suhtes ei saa näit. käänd- ja pöördkondade liigitust antud järjestusel praktiliseks otstarbeks mitte kõige õnnelikumaks pidada: selle järele tuleb keerulisemast alates lihtsamale välja jõuda. Palju loomulikumat teel jõutaks siin eesmärgile, kui ühesilbiliste tüvede asemel alustataks 3- ja 4-silbilistest tüvedest, kus muutmise põhilaad on lühemaks kulmata, seega normaalne, ja 2-silbiliste tüvede kaudu välja jõutaks ühesilbilisteni. Looritsa antud järjestus on üksnes ajaloolise käsitluse lähtekohalt õigustatav. Kool nõuab aga eeskätt praktilist grammatikat.

Kooliliselt hoopis lubamata on aga pakutava keele kallal ironiseerima ja persifleerima hakata, nagu teeb O. Loorits sellega, et ta, ise olles ilmselt koondelise d-mitmuse pooldaja, läheb üsas-tavalist ehk i-mitmust selle kõrval halvaks tembeldama sulgudesse asetatud hüüümärkide varal ja isegi mittetarvilikke sõnavorme välja mõeldes (lk. 34, 35). Ometi ei näi autor seejuures tõsisalt

¹⁾ Alamal antud lehekülje-arvud juhatavad „Eesti keele kooli-grammatikasse“, mitte „Tabelitesse“.

märkavat, et koondeline d-mitmus keeles kaugeltki nii süntes ulatuses läbiviidav pole kui i-mitmus (vt. lk. 35) ja pealegi sajad erisõnadest moodustatud, kuid ometi ühtesattuvad mitmusevormid meie keele sisust arusaamise võimatusse seisukorda viaksid, seda enam, et meie kirjas pole muljeerimismärke tarvitusel. Tarvitseb sellekohaseiks näiteiks ainult mõnda sõnaparalleeli mingis mitmusekäandes vaadelda: sõnakuju palkele peab tähendama palkadele ja palkidele, õigel = õigedel ja õlgadel; luudelt = luudadelt ja luudelt; kottele = kottidele ja kottadele; talvel = talvadel, talvedel ja talvel; riidest = riidudest ja riidest, jne. jne. jne. samuti näit. tundele, mändel, kruuses, sulgasse, vaatel, hindele, sööteks, leppest, selgele, toites (!), jõude (!), oksele, ühtel, kannel (!), kandes (!) ja paljudes muus sõnus). Õiglane keeleõpetus peaks toonitama nii i-mitmuse kui ka koondelise de-mitmuse olu ning nende väärtusi, sealjuures ühtlasi nende otstarbekohase tarvitamise piirid kindlasti ära tähendama. Seda pole siin aga sündinud.

Muide on raamatule omane õpivahendile mitte soovitusena esinev kalduvus pakkuda sõnavorme tihti kahel kaunis üheõiguslikul kujul, isegi niisuguseil puhkudel, kus ühiskeel enam-vähem juba ühe neist vormidest omaks on võtnud; näit.: kumardun — kummardun, seni, kuni — senni, kunni, majja — mäija (lk. 3), võoras — võeras, pyydma — pyidma (lk. 4), 'akente ja akende' (lk. 25), seitsete ja seitsmete (lk. 25, 29), kuning(as), remmelg(as) (lk. 26), laanile — laasile, kaani — kaasi (lk. 35), skemetele — seemnete, rikastele — rikkatele (lk. 36); möldritele — möldertele, aegsetele — aegistele jne. Säherdune ortograafilisi kui ka morfoloogilisi lahkkelisid kasvatav, paiguti isegi väärforme soovitav raamatu kalduvus võib õpilast aina segadusse viia ja grammatika kui seesuguse mõnes suhtes ülearusekski teha.

Samas suunas lisandub raamatus veel niisuguseid vorme, millel puudub alles igasugune üldtunnustus ja mis ei ole esiootsa kindlailmeliselt reeglstatudki, ehk kuigi neid nähtusi saaks reeglendada, siis muutuks meie niikuinii detailirohke kirjakeele morfoloogia-ala uute lisadetailide juurdetoomise tagajärjel senisest märksa keerukamaks, jah muutuks koguni väga küsitavaks, kas siis võimalikk on oleks meie kirjakeelt ühtluses hoida, vaid tekiks kakš kirjakeelt meie väikese rahva kohta. Mõtlen siin eeskätt lõunamurdelisi pööramisvorme, nagu: keeld (pro keeldud), käid, tood, lood, kaevand, kaevat, nimetand, nimetet, nimetetakse, takistetakse, tarvitetavad, usaldetavam jne., milliseid tarvitab autor kogu raamatu käsituskeeles ainuõigustatuna, üksnes konjugatsioonitabeleisse tehtaviku mineviku partitsiibile sulgudesse juurde lisades -ud. Käändsõnade alal esitab autor deklinaerimistabelis üksikasjaliselt muu seas ka i-mitmuslikud lõpud; paralleeliks sinna juurde arvab ta ühtlasi kohaseks lisada ka järgmine lause: „Mitme murde eeskujul võiks vast ehk ka kirjakeeles tarvitada ä, u, i tüvedes igalpool eranditult ühtlast lõppu -e“ (lk. 23). Nii siis kahte keelt õpetab Loorits ühel hoobil, ühes ja samas raamatus segamini. Ent kuis peab kooliõpilane oskama enesele siit ühe või teise tüübi keelt järjekindlalt välja koorida? Nähtavasti tahab autor siingi paralleelvorme (näit. võid ja võidud, tähet ja tähetud, peet ja peetud — lk. 49 ja 51) üheõiguslikeks tembeldada ja läbiseigi tarvitata soovitada! Kuhu see aga

välja viib, selleks puudub autoril kahtlemata ettenägevus. Mitte-üldistunud keelenähtuste hulka kuulub ka y tarvitamine ü asemel ja k soovitamine (lk. 7) ülipika võõrakeelse ch (χ) asemel (nii siis monark, tehnika, tšeki [keel], šakk!).

Üldiselt tundub, et raamat pole veel pidevalt ühteliituvaks orgaaniliseks tervikuks aegnenud, vaid on arenemisteele peatuma jäänud, enesest üleliigset maha puistamata ja osa vajaliku vastu võtmata. Seda tõendab muu seas võõrsõnade muutmise paigutamine raamatu lisasse, kuna see osa oleks pidanud meie keele olulise osana deklinaerimistabelis käsitlusele võetama. Samuti liiga tähtsusetu koht on antud kaasrõhulise silbi selgitamisele (§ 62. märkus) ja sisseütleva käände käsitlusele (peenekirjaline § 63). Enam süvendunud kaalumise teel oleks kahtlemata aga deklinaerimis- ja konjugeerimistabelit võinud ja tulnudki lihtsustada ning enam kokkukõlastada. Nii oleks võidud VII deklinatsioon osalt ühte liita VI-ga, kuna me-lised sõnad, mis V-ndas deklinatsioonis juba sisaldumas, siin asjata on korduvalt esitatud; ülejääv VII käändkonna osa aga, s. o. kaasrõhulise suffiksigi tuletatud sõnad, kuuluvad oma loomu poolest ühte kahesilbiliste tüvede deklinatsiooniga. Kuid viimase piirkonna sõnade lahutamiseks kolmeks erideklinatsiooniks (II, III ja IV) ei leidu sellevastu küllalt kaaluvat alust, sest nende tüüpide peamised tunnused on ju ometi ühed ja needsamad; ei ole ju tõepoolest mingit muutelist vahet III dekl. kuuluvate sõnade: mure, kõne jne. ja IV dekl. sohva, Jüri, Mari jne. või painduvate (II dekl.) ja lühivälvete kahesilbiliste tüvede (III dekl.) vahel, küll aga moodustavad IV deklinatsiooni alla paigutatud sõnad kindlaimelise ühise erandrühma kahesilbiliste käändkonnas. Ainult II deklinatsiooni 6. punkti sõnad (kahesilbilised kuluvad e-tüved) eralduvad suuresti teistest kahesilbilistest tüvedest ja oleksid väärinud iseseisvat ning erilisemat käsitlust. Pole põhjust liigitada ka ühesilbilisi noomenitüvesid vokaal- ja diftongtüvedeks, selle asemel oleks vahest tarvilikum olnud i-ga lõppevad tüved erandrühmaks eraldada. — Ei ole sellegagi midagi võidetud, et konjugeerimistabelisse senini tarvitatud nelja põhivormi asemele seitse vormi on paigutatud; ja kas läheb meil kunagi tarvis säherdust vormi, nagu: ta olevat olnud tulnud (lk. 46—47).

Nagu juba mööda minnes tähendatud, ei iseloomusta O. Looritsa grammatika keelt mitte kerg-arusaadavus; veel enam: ta pole ka eksimatu, ehk see nõue kooli tarbeks mõeldud raamatu kohta küll üks tähtsamaid peaks olema. Eeskätt käiakse siin eksirada seega, et grammatikas antud aineosjades ei esitata mitte alati vääradata tõdesid. Näit. sisaldab § 82 (lk. 42) väärade deklinatsiooni põhiarvude tarvis: kahestsajast kolmestkümnest pro kahesajast kolmekümnest. 43. leheküljel leidub siduvate-küsiivate asesõnade seas ka „emb-kumb“, mis pole aga kumbagi — on umbmäärane asesõna. me-liste sõnade dekl. on teelt hoopis kõrvale eksinud (lk. 24—25, 28—29, 43): raamatu skeemide järele langevad siia rühma kuuluvad sõnad, kui nende ainsuse nimetav on praeguses keeles e-lõpuline, ainsuse osastava alusel moodustunud vormides täiesti ühte eritähenduslikkude kahesilbilisiks koonduvad e-suffiksiliste vormidega: annete on moodustis sõnust anne — andme ja ande, köidetest on mitmusevorm sõnust köide — köitme ja köite, sel põhjusel siis keelepraktikale juba mitte

sobiv nähtus, mis mõtet aina segastab; teistest me-sõnadest saadakse O. Loonitsi skeemi põhjal ennekülmata vorme: mitute (lk. 43), habetega, südates jne. jne. Kahtlemata tuleb haldatud püüdeks arvata küll niisugustki kõnealuses grammatikas jäe-kindlalt tarvitavat pealause sõnade järge, milles alus paigutub ikka ettepoole öeldist, arvestamata seda, kas nende pealikmete ees on sõnu või lauseid või mitte. Mitte sõnadejärje uuendus iseenesest ei põhjusta siin vastu vaidlema, vaid see kurb tõsiasi, et säärasele uuenduspüüdele tuuakse ohvriks mõtte selgus. Näit. lk. 16: „Arusaamatuste kõrvaldamiseks peenendusmärgi võib tarvitada...“, kus autor mõtleb sõnu „arusaamatuste kõrvaldamiseks“ küll otstarbe-advetbiaaliks tarvitada, pakub meis sõnus aga tõepoolest atribuudi objektile „peenendusmärgi“. Vististi on H. Põllu lauseõpetus ses küsimuses märksa õigemana tee tabanud. — Samuti ei saa raamatu eeskuju sõna „ka“ tarvitamise suhtes vastuõetavaks pidada. Täh. sõnake juhtub O. Looritsi lauseis harilikult sinna, kus ta omandab autori mõttest erineva varjundi; näit.: „Arusaamatuste kõrvaldamiseks peenendusmärgi võib tarvitada mõnikord ka eesti kirjakeeles tähendusliku vahe allakriipsutamiseks“ (lk. 16). Ilmselt seab käesolev lausevorm „eesti kirjakeele“ siin mõttelisse ühendusse vahest „murdekeele“ või jälle „mitte-eesti kirjakeele“ tähendusliku vahega, ent autor on ometi mõelnud selle lausega küll niisugust mõttesisu edasi anda, kus „ka“ peaks sõna „täendusliku“ ees seisma. — Ei leidu põhjust hakata üldistama vääranaloogilisel teel farganud nähtust, et komparatiivis peaks teatavate a- ja u-liste tüvede eeskujul ka i-line tüve lõppvokaal e-ks muudetama (lk. 40, 41); sellele vastavalt peaks siis superlatiiv -eim abil (mitte -im abil, nagu Loonits proponeerib) moodustama. — Asjata on „minija“ sugulusse seatud verbi „minejaga“ (lk. 48). — Muu seas esinevad raamatus säherdusedki eksivormid: Pääle iseseisvumise ja ...kujunemise (lk. VIII — pro pääle iseseisvumist ja... kujunemist), sub-stan-tiiv (lk. 5 — pro sub-stan-tiiv); I, II, III. (lk. 6—7 — pro I, II, III); vast (lk. 23 — pro vahest); hoogne: hoogsalt (lk. 17 — pro hoogne: hoogselt või hoogus: hoogsalt); teisteisuga (lk. 4, 9, 15 — pro teineteisega); h'alp (lk. 40 — pro alp); teise polgu teise rootu (lk. 8 — pro teise rügemendi teise kompaniisse e. jõuku); sulutud (lk. 1, 2, 7 — pro suletud); kaaoses (lk. 9 — pro kaoses); ekonoomselt (lk. 13 — pro ökonoomselt); põlvenemine (lk. VIII, 14, 116 — pro põlvnemine); kanarpik (lk. 28 — pro kanarbik); hunikusse (lk. 31 — pro hunnikusse); ajajooksul (lk. 17, 20 — pro aja, jooksul); hiljem (lk. 15 — pro hiljemini); sooji (lk. 23), niuu, tuimu, kuivu, põidu (lk. 23—24 — pro sooje, nuie, tuimi, kuivi, põidi). Ei samastu ka „põlve pääl“ ja „põlvede“ (lk. 23). Arusaamatuks jääb, mispärast hülgab O. Loorits üht osa senini üldtuttavaid või vähemalt juba uuesti elustunud vokaalharmoonilisi vorme: nälgima, sööbima, müübima, närbima, säilima, (eelistades nendele vorme: nälguma, sööbuma, müübuma, närbuma, säiluma (lk. 50—51). — Raamatu tarvitajat avatleb eksiarvamisele ka 38. lk. avaldatud sõnastus: „ainus juhus, kus mitm. os. lõpul -si!“ Ei esine siin lõpuna ju mitte -si, vaid -i, millele eelnev -s- kuulub teatavasti sõna tüve.

Siin-seal puutub silma veel muidki ebatäpsusi. Mitte üksnes mitmuse nimetava, vaid ka sihitava käände lõpp liitub ain-

suse omastava tüvele (lk. 21). Samuti puudub sihitav kääne astmevahelduse erikäänete skeemis (lk. 39). § 13 toonitab, et konsonant ega konsonantühend üksi, ilma vokaalolulusega, ei moodustavat eesti kirjakeeles erisilpi; ometi moodustavad konsonandid hääldõnade alal koguni terveid sõnu (hm, ssst! ptrrr!), mida aga pole kõne alla toodud. 43. leheküljel puudub vastastikuste asesõnad seas „üksteise, üksteist...“

Tähtsamaist vasturääkimustest olgu siinkohal järgmised ära märgitud: 83. leheküljel esitatakse muu seas mitmesilbiliste tüvede lõppudena „-ikkele (mitte -ikele, mitte -ikkudele!)“, kuid 38. leheküljel on samast sõnarihmast toodud näiteid „arglikkudele — arglikkele... arglikele“ jne. „Populaarem“ (lk. 40), „modernim“ (lk. 41), kuid „populaarseim“ (lk. 41), „ekonoomselt“ (lk. 13), s. o. kord on võõrakeelne adjektiiv esitatud ne-suffiksi varal, kord jälle ilma. Samuti on kahesugust moodustatud tarvitatud 35. lk. („kuuile, kõiile, täiile (!)“) ja 41. lk. („uim, täim“): Nimelt laidetakse ühel pool teatavaid vokaaliühendeid, kuna neid teisel soojalt soovitatakse.

Autor tarvitab oma raamatuis mõnesuguseid sõnalühendeid, milledest vähemalt üks osa ilma seletuseta mitte selge pole; seepärast on raamatute kasutajal mõnel puhul (näit. t. a., n. a.) raske nende kohta selgusele jõuda.

Eeltoodust võib kahtlemata küll iseenesest selguda, kui võrt vastab tõeloludele see märkus, mida sisaldab O. Looritsa „Eesti kirjakeele tabelite“ alam-pealkiri: „Kokkukõlas Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatuga“. Tõepoolest seisab see kuulutusis ning lendlehtedelgi silmapaistvalt figureeruv kirjastuse reklaamavaldus kokkukõlas vähem küll Looritsa grammatika sisu üksikasjadega kui teiste meie kooliõpetajate omadega.

Joh. V. Veski.

Olaf Rood: Bertil Holmqvist. Jutustus. E. K. Ü. „Postimehe“ kirjastus 1926. 96 lhk. Kaanejoonistus R. Kivi'ilt. Tekstijoonistused H. Lehepuult.

Võimased ajad, eriti iseseisvuse-aastad on annud meile hulga uusi kirjandustegelasi, kuid selle peale vaatamata leidub veel kirjanduslike toodete liike, mis pole esitatud eesti literatuuris. Enamik meie boheemkonna kandidaatidest eelistab eesti kirjanduses juba käsitletut leidnud teemasid ja avaldusvorme, ainult üksikuid avatleb teotsemine uudismail.

Viimaste hulka kuulub ka Olaf Rood oma „Bertil Holmqvistiga“. Mainitud teos kuulub fantastiliste jutustuste liiki, mida karakteriseerib pikant-põnev sündmustik ning elav, loogikakindel fantaasiakand. Selliseid tooteid võib rohkesti leida inglise kirjandusest, kust neid eestigi keelde on tõlgitud. Säärastest fantasti-autoritest on meil tõlgete kaudu eriti tuntud G. Wells ja Conan Doyle.

„Bertil Holmqvisti“ süžeeks on muutumisteprobleem, mis on eriti käsitletut leidnud india filosoofias, kus väidetakse, et kõik olevused kosmoses on sugulased. Erinev kujud ja muud individuaalsed on ainult metamorfooside saladusliku avaldusvõime saavutus. See universaalse suguluse ja muutumiste saladuste probleem ei ole uuemate aegade toode, vaid põlvneb väga kaugest

minevikust. Juba vana Rooma luuletaja Ovidius on teda käsitelnud ja oma aja arusaamise kohaselt eriti piiritletud luuletuskogus „Metamorphoses“. Siin omandab see küsimus legendaarse ilme, sest muutumised toimuvad kõikvõimsate jumalate soovil. Hilisematel aegadel, kui hakkas edenema teadus, sai muutumiste saladuse kätteks keemia.

Probleemi siirdumine salapärasest muistsuse-õhkkonnast teaduse-valdkonda on annud talle ratsionaalsema ilme ja põhjustanud elu-õiguse tänapäevgi, kus hajuvad kõik endiste aegade illusioonlikud legendid. Selle ratsionalistliku moderniseerumise tõttu on saanud mainitud probleem tänapäeva fantastiliste teoste autorite armsaks käsitusaineks ja leidnud avaldust paljudes variantides.

Olaf Rood on valinud oma juhtumuse aluseks inimese muutmise koeraks.

Vennad Holmqvistid, andekad keemikud, teotsevad hooliga uute leiduste alal. Axel Holmqvist õpib Innsbruckis tundma ilusat Tirolit, neidu Silvia Bergmanni, kellesse ta peagi armastub. Varssi on sobitatud kosjakaubad ja saabumas rõõmsad pulmad. Aga just enne pulmi tabab Silviat õnnetus. Ta kukub kiirelt, murrab seljaluu ja sureb. Armsama kaotus vapustab Axelit sügavasti. Et vahepeal tema majanduslik seisukord on halvenenud, peab ta siia ja sinna, kaugemaise vabrikuisse tööle minema. Silvia surma teisel aastapäeval ilmub ta Innsbrucki. Siin satub kogemata juhtumuse läbi tema kätte Silvia päevik, milles viimane soovib avaldada, et tema, Silvia, hing peale surma rändaks koerasse. (Sürm ei ole muud kui kujumuutumine.) See saab Axeli teid fikseiks.

Vahepeal on ta vend Bertil, kes töötab Stokholmis, saavutanud kaks leidu keemias. Ta on leidnud muutumiste saladuse ja vaimu nähtavakste gemise kunsti. Muutumiste saladuste vormelisimine osa satub venna korterisse elama asunud Axeli kätte. Selle abil sisendab ta Bertili koerale mõtte, et see polegi koer, vaid inimene. Ta tahab Bertili saladusliku leiu iseseisvalt lõpule viia ja otsib selleks rahameest, kelle ta viimaks leiabki dr. Örtgreni isikus. Ta mõjub hüpnotiseeritud koera kaudu niivõrd viimase peale, et see on sunnitud temale laenama 50000 krooni. Lõpuks läheb dr. Örtgrenil ometi korda vabaneda Axel Holmqvisti mõjust: ta hüpnotiseerib teise koera, kes siis lõpuks Holmqvisti koera eluküünla kustutab. Viimaks hukub ka Bertil Holmqvist mingisugusel äärmiselt salapärasel kombel.

Selle põhisündmustiku on Olaf Rood kompositsioonilt väga põnevalt üles ehitanud. Ta on püüdnud saavutada fantaasia ja reaalsuse ühtlast sünteesi, mis tal osalt ka on õnnestunud. Nii õnnikaunis meisterlikult ja uskumaparevalt seotud fantastiliste leidustega dr. Sideni ja Örtgreni reljeefsed kujud. Vähem ühtlast ja järjekindlust on aga Holmqvistide tüüpides. Väga hämaraks jääb mõlemate vendade vahelkord, samuti jääb psühholoogiliselt kaunis mõniseks Axeli innukas kiindumine Bertili leidustesse, kuna ta ometi oma armastusedraama tagajärjel oli oma mõistusest niivõrd teisenenud, et tegi tegemist ainult koertega, kelles arvatakse elavat oma surnud pruudi hinge. Sellest küsimusest libiseb

autor ainult paari lausega üle ja nii jääbki see jutustuse nõrge maks kohaks.

Muutumisteprobleemi käsitlemisel, filosoofilisest lähtekohast väljumisel libiseb autori näole muie ja ta sulest valmib mõnigi kahemõtteline lause; milles peidus ironia inimese põlvenemise ja olemise küsimuse lahendajate üle. Näiteks lk. 24: Kõik inimesed ja loomad — on üks, vahe mõlemate vahel on ainult see, et kord on inimese loom kord loom — inimene.

Olaf Roodi lause on ehituselt võrdlemisi lihtne ning kergesti voolav ja seepärast on ta jutustamisviis ladus ning kaasakiskuv. See mänglev kergus ilmestub eriti kirjeldusis, mille tõttu need muutuvad väga elavaks ja stereoskoopiliseks. Näitena olgu siin esitatud paar lühikest väljavõtet seesuguseist virtuooslikest kirjeldusist.

„Aeg-ajalt valgustasid ägedad välgud kogu ümbrust heledal tuel ning siis sätendasid ülalt kõrgelt vastu jäätunud Tirooli mäetipud. Sünged, lärtsidega kaetud kivistiku kaldad, eemal määratu hõbedane vööt.

Vihm äkki padises vastu vaguni akent. Siis käib jälle äge prahvatus taevastel ning on kuulda, kuis kõue veenev ratas vajub mitmekordse kaja saatel õhtu poole. Kusagil on selgesti kuulda veerevate kivide tumedaid mürtse teel sügavikku.

Vihm lakkas viimaks, ainult kaugel-kaugel täristas veel Pikker oma kannuseid. Kui hommik haletama hakkas, ei seletanud hästi silm enam mägede kontuuregi: tihed udu ujus rongi ümber ning kattis kõike oma halli mantliga.

Ent tõusis päike! Udu kadus aeglaselt ning vaguniaknad löid veripunaseks. Tuhanded värvilised sädemed mänglesid mägede lumistel kõrgustel ning rongi piiravate puude niiskes lehestikus.“

Ehk jälle:

„Olin jäänud ihuüksinda ning toas, minu ümber heljusid öö sinitoonid. Kuu ei kumanud, ainult taevameri laksus mu kõrvades oma hääletute lainete mängu.

... Oli hilissügise öö. Kellgi tiksus majas aeglaselt, ja oli tüme ta hää ja ta löök.“

Kuigi Roodil on oskust kergeks ja voolavaks jutustamiseks, ei ole ta siiski oma teose stiili küllalt viimistelnud. Leidub terve rida kohmakaid ja stiili ifunõude põhijoontelt ebaõnnestunud lauseid. Nagu näiteks lk. 4: „Tänavatel liikusid üksikud autod. Ainult üksikud jalakäijad vilksatasid meist mööda.“ Ehk jälle lk. 58: „Kartsin, nüüd nihkub mõni mägi omalt aluseft. Mõni väik võis tabada kaljurahnu tee kõrval ning alla veereks rongi ette tõke, mis paiskab kogu rongi sügavasse kuristikku“ jne.

Samuti ei ole autor eesti keele omapärasustes küllalt kindel ja alistub kohati võõrastele mõjudele. Näiteks 58. lk.: „Miski ei võrdu mägede loodusele...“ Peaks olema „loodusega“, sest eesti keeles tarvitatakse sõna „võrduma“ kaasühteva käändega. Sel kujul väljendada, nagu teeb seda Olaf Rood, on venepärane.

Kuigi „Bertil Holmqvist“, nagu praegu tõendatud, sisaldab mõndagi ebamäärasust, võidab ta siiski enesele eluõiguse. Ta on ainulaadne toode eesti kirjanduses ja teistele samasisulistele jutustustele teerajaja. Jääb soovida, et Olaf Rood toffel aine

uudismaal jätkaks töötamist ja eesti fantastilistele jutustusele kindla põhja rajaks, millel teised asjast huvitatud boheemkondlased võiksid edasi ehitada.

„Bertil Holmqvist“ on rohkesti illustreeritud kunstnik H. Lehepuu joonistega, mis kohati õige tunduvalt aitavad teksti seletada, tabades meeleolu-rikkalt üksikute episoodide haripunkte.

14. VIII. 26.

Arno Raag.

Vilmar Adams: Valguse valust. „Sõnavara“ kirjastus, Tartus.

Vilmar Adamsile „Suudlus lumme“ ja „Valguse valust“ autorile, on meie kriitilises kirjanduses enam tähelepanu omistatud, kui see tavaliselt meie ajal esikkogude ilmumise korral sünnib. Sel puhul pole mitte ainult poolt ja vastu kõnelevad artiklid, följetonid, vaid isegi terve kuuepöognaline raamat — Hinno Vask: Meie kirjandusliku kriitika pankrott — avalikkuse ette saabunud. Ma ei taha aga sellest rääkida, kuivõrt oluline, tarvilik ja õige on viimaks nimetatud raamat, kus pole mitte meie kirjandusliku kriitika pankrotist kõneldud, vaid Vilmar Adamsist ja ta esikkogust „Suudlus lumme“. Tahtsin sellega vaid seda tähistada, et Vilmar Adamsi luules on ikkagi seda, mis põhjustab pikemat, üksikaks ja lühesemat mõtteavaldust.

Meie kirjanikkude nooremas põlves esineb ta ainsa kõige kultuursema, intelligentsema ja teravameelsema luuletajana, kelle luule on tunneterohke, tihe ja omapäraselt ekstravagantnegi. Ja seda mitte ainult oma sisemise põhitooni, vaid ka värsivormitse avaldusega. Kuid nende vooruste peale vaatamata on Adamsigi luules puudusi ja nõrkusi. Neid peaasjalikult just selles, et autor ei suuda veel oma sisemisi elamusi ning heitlusi nii väljendada, et nad lugejaskonnas absoluutse usalduse, veendumuse esile kutsuksid.

Vilmar Adams on kõne all olevalegi luuletuskogule juurde lisanud „Lahtise lehe“, nagu eelmisele. See tahab olla selgitajaks kommentaariks, miks avaldatud kogu ja miksuguste sisemiste pakitsuste sunnil on sündinud need sõnastatud värsid. Autor ütleb: „Neidki (s. o. luuletusi — K. Eh.) saadan välja raske südame suruvate väliste mõjurite sunnil, sest praegusel hetkel keset mu argipäevakeste askeldusi pole minul sisemisi vajadusi esineda teise koguga nii pea päälle esikkogu ilmumist“ (? K. Eh.). Sellele küllalt edevale mõtteavaldusele järgneb vastav põhjendus ja autori „enesepaljastus“, avastumine — kui nii võib öelda, milles sõnastatakse neid nähtusi ja tegureid, mis on mõjutanud luuletuskogu sünni. Adams elavat üle suurimat sisemist, hingelist kriisi. Teda vaevavat rasked „olla või mitte olla“ meeleolulised küsimused, elamismõtetuse vaev ning tühjus. („Kuidas elada selles elus? Elada ja... jääda üle?“). Autor kurdab, et ta pole veel leidnud eneseteostusele lõplikke vorme ega suundi, ta tahab, et talt jäljed, muudugi elavad jäljed, järgi jääksid, et ta ise kõigest mäisest ja välisest võitu saaks, suurem suudaks olla kui muu ja enesele „üle jääda“. „Lahtise lehe“ meeleolu kajastab ka luuletuskogu ise; eriti aga just pikem luuletus — „Intonatiivne poem“.

Adams ütleb, et ta „laulud on vaid palved“ (lk. 60) ning „keset laule mu nõudlikke, keset laule kapriise“.

kus kristalline joobumus, kus joobund kainus:
Tagant siidise sõna, riimitud riide
ma truu armastai Sulle, mu tundmata ainus" (lk. 62).

(Sõrendused minu. K. Eh.)

Kuivõrt palvelised on ta faulud ja kui nõudlikud ta tead,
„kus kristalline joobumus, kus joobund kainus“
(kas seda ongi üldse?!), mis peab paistma „tagant siidise sõna,
riimitud riide“, see polegi põhjustatud. Kui aga iga mõtteaval-
dust, laulu, sageli rasket ja naiivsetki, palvena peab võtma, või
vähemalt autor soovitab nii võtta, siis...

Adamsi luuletajaisik on suur, iseteadev, kultuurne ja mitme-
tahuline, see on vaidlematu:

„Mul isa on Ahasveenus, seltsimees — Hamlet,
Mustkapten mu armastet vend“ (lk. 41),

ja ta tahab

„Elada nagu Giordano Bruno
ja surra kui Püha Johanna!“ (lk. 12)

Igatahes väga üleolevad, mittemaised ja suurezestilised taht-
mised, arvamised!

Et iga kunstiteose puhul huvitab nautijat looja ja ta suhe
miljõesse, miljöö elunähtustesse, seepärast olgu vaadeldud Vilmar
Adamski luuletajana ja ta suhe, ta hingeline vastuheli miljõesse
ja elunähtustesse, -avaldustesse.

Adamsi siht olevat luulemeelsus. Aga müssugune on see luu-
lemeelsus? Nagu avaldustest selgub, t a h a b see olla idealistlik:

„Mu juurte tulge kõik, kes vaevat,
kes koormat, tulge minu juure.
Teil tahan anda sinist taevast
ning hingamise suure“ (lk. 15).

Kas Adams on Önnistegija? Kas Adamsi luule on „sinine
raevas“, kas ta värsid on „hingamine suur“? — Need on küsimu-
sed, milledele vastab e i t a v a l t suur osa ta luuletusi.

Ei tee see veel Adamsit idealistiks, kui ta ei taha „mitte tõe,
vaid kukkuvat õie eest surra“, kui ta januneb:

„Kerjusega joovastet pidada pidu;
vennalikult tervitada sügavais haudus
kõiki, kes raipenend ammuses lidus“ (lk. 19).

Adamsile, kelle soontes hellus lõpmata tantsib, kelle plu nii
irooniline ja kelle suunurkades seisab loodjoones mõnitus, teeb
haiget,

„Et inimene naeruväärne ikka,
see suurim kannatus, mis mulle kanda antud“ (lk. 24).

Sellest võib teha loogilise järelduse, mis aga luuletajaisikule
sugugi kasuks pole.

Adams = inimene.

Inimene = naeruväärne ja kannatab.

Järjelikult: Adams = naeruväärne kannataja.

Ja ei saa seda valeski pidada, kui luuletaja sageli sõnadega hoopleb, mängib, zhongleerib. See on kurb tõde, et mitte ainult Adamsi, vaid teistegi nooremate ja ka vanemate kirjanikkude töodes hinge nii vähe on. Puudub sügavus, mõtete üldine väärtus ja tihedus. Kõige pealt aga puudub elamus.

Miks kannatab Adams? Ja kas ta kannatab üldse? Kas kannatab ta Ihu, hing, mõlemad või ei kumbki? Ta ütleb küll „Lahtisel lehel“, et „Mulle näib (minu sõrendus. Ainult näib! K. Eh.) praegu, et minulle on ant raskeim koorem, mida ial (kas tõesti? K. Eh.) on suutnud (suutnud?) kanda inimese vaim — tühjuses seista, kukkumata, kinni hoidmata hoida end.“ Kõige parema tahtmise juures ei saa Adamsi korduvaid häädusi, kaebusi, kannatusi võtta tõsisena.

See on vaidlematu, et Adamsi mõningate hingelist, sisukate värsside kõrval leidub naiivseid, edvistavaid (kas või näit. „Noorus“, lk. 81) või jälle:

„Ja maailma tuttav liikumine,
kukkugu mu põlgusse
kui sügavasse kotti“ (lk. 28).

Adams teeb „prohvetina“ ka ühiskondlike küsimustega õige „filosoofiliselt“ tegemist:

„Maailma riike ootab kadu —
on rahva elu kui paraabel:
sest ilmas kõik käib surma radu —
ka sind, Euroopa, ootab kadu!“ (lk. 57).

Aga tega see enam uus ennustus olégi! Need mõtted on juba varemaltki sõnastatud.

„Intonatiivne poeem“ kõneleb Adamsi „kriisist“, sellest, kuidas olla suurem, ärksam ja valgem ning kuidas „üle jääda“. Luuletaja lausub seal enesest:

„Ah, enam ei suuda
varjata rahutust,
peatada silmisse sihit teral!
Päev iga sulurendab kahtlust,
et jalge alt
libiseb,
maailma kera...“ (lk. 29).

Ja siis:

„Terav nuga
pand pääle mu silmade!
Pole miskit enam loota, pole miskit enam karta —
Tean:
minu tee
pole selle ilma tee“ (lk. 31—32).

See on inimese huule, kel elamine raske. See on kaebus, mis kurb ja valus. See pole noore võitleja, optimisti noorushõise, vaid elust (ja juba!) tüdinud noormehe käteringutus, ahastus: Ta on mannetu ja aitajata. (Aga kus on siis nüüd aitajad? Miks ei päästa „seltsimeest“ seltsimees Hamlet ja armastet vend — Mustkapten?)

„Pole küsida kellegilt.

Mu jumalad

heitnud vist magama“ (lk. 33).

Kus on siis see jumal, miks ta magab, kelle eest Adams „joosta ei saa“ (lk. 23). Miks ei aita siis temagi teda?

Selles elus, mis irooniline ja tühi nagu kaev, on inimene väike ja liigub kui linnutee. Inimene on, elab, kannatab, tunneb olemisrõõmu ja -kurbust, aga teda ei ole kah. Nii tähtsusetu on ta kosmoses. Ta ei ole see, mis ta olema peaks, olla tahab: ta ei ole veel „enesest üle saanud“.

Luuletuses „Lepitus manzhettidega“ (lk. 76) ütleb Adams, et „ilmas näruses on ta r'ga tee — ükskõiksus“. Ja tehkem siis sellest ka vastav järeldus: Adams on väga tark, ta laulab ju ükskõikselt enesest:

„Ükskõik, ah ükskõik, sest ju koju ei saabu!“ (lk. 41).

Ent ega's poeet ise olegi nii ükskõikne, tuim ja passiivne, nagu end tituleerib. See on huvitav, et talle on tähtis peale palju muu — ta tunnustamine, naised j. m.

Iga armastus olevat patt. Ei tea, kas süütu või mittesüütu. Ja et Adams armastab, siis teeb ta pattu. See on muidugi eriasi, mis sugust pattu.

Et igas inimeses on meest ja naist (mehelikkus, naiselikkus), see on teaduslikult juba fikseeritud.

Adamski ütleb, et „Ma ei ole ainult mees (lk. 53) — s.o. siis androgüün, hermafrodiit?! (Vabandust hr. Adams, Anton. Jür- genstein ja teised!)“

Pole huvitagi selle armastus, selle erootiline suhtumine naisesse, kes ei ole ainult mees.

Adams ütleb: „Naised on mind ära tüüdan“, kuid ei saa ka naiseta olla (lk. 59), sest siis tuleb küsimus: „milleks elamise hind?“ Ja naine ongi Adamsile vaid luuleks, platooniliseks mõttekujutiseks (kas vahest mitte flirdi objektiks?!). Adamsi armastus pole mitte sensuaalne. Ta unistab vene uuemate luuletajate tuntud „Незна- комая дама“dest“, kes „igavesed“:

„Olen armund naisesse, keda ma'i ole näind,
keda kunagi kusagil olla ei või“ (lk. 41).

Maailm on külmast jääst, kevadet ei ole üldse olemas ja ainult see võib olla elus hea, mis teevad teineteisele kaks armunut.

Adams, kes ikka salaja usub võimatuid müüte, laseb ses kogus mõned epigrammilised, irooniarikkad paradoksidki lendu:

„Ja! Me kirjanik armastab luulet —
nagu tuuliku peremees tuult“,

ja siis, et

„silk ja kirjanik — neil pole hinge“

(kas Adamsil on hinge, — ta on ju kah kirjanik?!).

Tunnustamine ja mittetunnustamine näib Adamsile tähtis ja oluline olevat. „Ristilöömisest“ kõneleb „Lahtine lehtki“. Luuletaja usub, et kui kaasaegsed ja kaasruused kirjanikud teda ei tunnusta, siis „küll linnud kord mind tunnustavad“ siiski.

Adamsi värss on rütmirikas, ta kultiveerib eesti värssi, luuletab peamiselt irdriimidega. Adamsi lause on lühike, sageli terav ja värsk. Ta võrdlused on julged, sageli värsked ja omapärsed („Aeg viib päivi kui lühunik tapale sõnne“ — lk. 62; „täna Tähkvere pargi puud nagu paljaks näritud kondid“ — lk. 46 jne.). Realiseeritud üleminekud on sageli heinelised („Histoire ordinaire“, „Liliale“ j. m. t.). Keel modern, kuid mitte järjekindel.

Adamsi kõnealune luuletuskogu erineb tunduvalt esiköögust. Esimesest jäi nii mõnigi südamlük värss meelde („Kinnastet daamile“, „Suudlused“, „Triolett II“, „Koidula“ j. t.). Sellest aga ei jää. See kogu on laiemale ringkonnile liiga raske, liiga isiklik (— sellepärast aga veel mitte just halb! — seda ma ei ütle). Autor on sellest isegi teadlik. Ta ütleb: „... keegi ei saa kusa gilt lugeda rohkem kui on temas eneses. Sellepärast liigub see erakuline raamat veel palju vähem populaarseid erke pidi kui esikkogu.“ See on väga õige.

Vilmar Adamsi „Valguse valust“ võib lugeda. See on luuletaja sisemiste maavärisemiste saadus. Ta on omaette tervik, peatükk tunderikka inimese hingelistest värinatest, heitlustest. Kuidas on ta aga laiadele hulkadele vastuvõetav, see on eriasi. Et ta kannab aga liiga rasket ja liiga isiklikku värvingut, siis on sellega ka öeldud, kellele ta peamiselt on määratud.

K. Ehrmann.

Antson, Kaaver, Kubjas, Mälk: Aktsioon I. „Aktsiooni“ kirjastus Tartus, 1926.

Kirjandusliikude rühmituste olemasolu kirjanduslikus elus ja tegevuses on tervitatav ja tulutoovgi. Lühinägelisteks tuleb pidada neid, kes näevad kirjanduslikes, kunstilistes rühmitustes midagi kahjutoovat, jõudude killustamist. Hoopis vastuoksa — ühe lipu all sammudes, ühe idee ja ilmavaate juurde koondudes, ühiseid kunstiprintsiipe omades ja kalliks pidades saavutatakse soovitud tähised sageli jõuliseimalki ja kiiremalt kui muidu.

Jah, kunstieluski on maksev raudne seadus — ühendus teeb tugevaks. Ning sellest seisukohast tulebki vaadelda kirjanduslik-kunstilisi rühmitusi.

Ei saa salata, et meie kirjandus-kunstiliste rühmituste olemasolul mõtet ei oleks olnud. Ühel enam, teisel vähem. Nad on kehastanud eneses puuduste ja ühekülgsuse peale vaatamata ikkagi midagi, mis on õigustanud neid tegevusele, toometööle ja väärtuste saavutamisele. Seda ei ole aga kahjuks meie nooremate kirjanikkude rühmitustes mitte, kuigi võiks olla. See on kurb, kuid tõsi. Paratamata pahena näeme, et puudub ühise tunne, puudub tahe ühemeelselt võidelda, et üksteist aidates ja toetades võita. Kuid seda ei näe meie mitte ainult nooremate, vaid ka (isegi!) vanemate kirjanikkude leeris.

Meie noorema põlve kirjanikkudest on end avalikkuse eeskoguteostes (rühma tegevus ei seisa, ei peaks vähemalt seisma, mitte ainult koguteoste, brošuuride väljaandmises!) esitanud Hiir, Schütz, Jürna — „Sanga“ ja „Bumerangiga“, Antson, Kaaver, Kubjas, Mälk — „Aktsiooniga“. Esimesed on oma „südame

credo" avaldanud teoretiseerida tahtvas artiklis („Sangas“), teised aga pole seda teinud. Nad pole selle järele nähtavasti tarvidustki tunnud, nende teosed tahavad ise kõnelda kõik.

Vaatleme selle värske ja noore rühma eneseavaldust — „Aksioon“ I-st, kus esitatud proosat, luulet, draamat ja epigramme.

Valter Kaaver on oma üldse ja ka siin avaldatud viie luuletuse järele otsustades proletaarne, sapine, räuskav, melanholne ja mannetu luuletaja. Aja rütm ja aja meeleolud oma mitmekesiste nähtustega tiivustavad teda laulma, agiteerivalt ja opositsiooniliselt karjuma:

„Me viha
tõuseb ja käärib —
alarmi kisavad rinnad.
Tund
tulnud uus.
Oo maad, oo suitsu mattuvad linnad!
Me triumfeerime nüüd.“

Ja tõesti, mitte ainult aksioonlane Kaaver ise, vaid ta kaaslasedki triumfeeruvad! Nende kõigi viha „tõuseb ja käärib maksivate poliitiliste ja ühiskondliste elunähtuste ja avalduste vastu“, sest „üle proletaarsete laste ja naiste käib nälja ahastav kurin.“ Ja Kaaver, kelles „uus võitlusihm mähiseb“, lohutab ennast suurte lubaduste ja töotustega:

„Türanniale sõda! Seisan ilma een!
Vend, inimene Sulle annan käed.
Ma vannun: Saagu see türanniale turmaks,
kes muutunud töölisele surmaks,
kes vabaduse kaela ässitanud väed.“

Käremeelne Kaaver hässitab (kas vaid hässitab? Aitab siis ainult sellest?) kõiki, sest „ei saa mitte vaiki olla“, kui ühed söövad üleliia prassides, teised aga nälgivad, ühed surevad kurbuses ja valus, teised trallivad: „löö surnuks mõttetu elu“, sest et „elavaiks oleme joodud“. Selle kõige vastu pole ju tõesti mitte midagi, siin on ivake õigustki, sest nii mõnigi rahulolematu on põhjendatud, aga et autor ise esineb hoopis teissuguse luuletajana, mitte aga võitlejana, siis näib see hädakisa otsitud olevat, ilmaaegu liiga suureks tehtud.

Kaaver pole ise võitleja, ta ei saagi seda olla, sest et ta on „vaid vari varje sean“ (õige kulunud ja omapäratu võrdlus!), kes elab vana anahoreedina, möödudes kõigest, eitab, küsib ja lausub siis enese küsimusile, et „kõik on ettekujutus ning luul“. Elu ja töed pole filosofoerivale poeedile midagi, sest elu on ilmas, aga temalt on see võetud.

Kaaveri poliitilisele ja sotsiaalsele opositsioonilisele liürrikale liitub elegeiline looduse ja siseheitluste, küsimuste liürika, mis avaldub peaausjalikult küllalt rütmirikas vabavärsis. Ta on luuletaja — kahe näoga, mis teineteisele risti vastu käivad nagu „ja“ ja „—“.

A. Antson on oma epigrammides veel vihasem, sapiisem, rahulolematum ja jõhkergi. Ta laulab:

... vabariigi päevik, mil valitseb valskus, vale ja laim, vägivald vaesema üle ja ülekohus õigema vastu.“

Rasvmagu, kurat, põrgu, Eo-Thürreo, jumal, papp, militarism, Jaan Kärner, elevant, eesti korporant, tõusik, kümne miljonit tääki on Antsoni trotsivate ja leidliku irooniata epigrammide ainetik. Zhongleeritud on siingi sõnadega palju, aga mitte just kõige paremini.

E. Kubjas arvab, et temast on ikka ja ikka kõik väga huvitatud, ja kordab meie küsimata küsimust („mis mees ma olevat?“, „kes ma olen?“). Kui keegi seda on küsinud, siis leiab ta küsimusele vastusegi Kubjase enese luulest pika kommentaariga, milles sedagi sõnastatakse, et autor olevat „uhke ja isemeelik“ ja valvavat „juhust pommi heita sellele, mis mäda“. Nii siis: rahulolematu „pommiviskaja“ ja luuletaja ühe hoobiga, kes ütleb enese sarnanevat telegraafipostidega. Kubjasest veereb kõik, jah elugi mööda nagu teekäijad telegraafipostidest:

„Ainult mina — teie sarnane oman vaikimisen.
Ainult mina — teie sarnane oman üksindusen,
teie sarnane ühendusen kõigega,
teie sarnane sünnin ja surman —
laulan laulu teist, mida kord enam keegi ei loe.“

Ta põimib oma nukruse sinna ja on „uhke ja isemeelik“. Kubjase konarlised vabavärsid ei üllata vormilt ega ainetelt.

Hukirjanduslikku proosat esitavad „Aktsoon“ I-ses Aug. Mälk ja Al. Antson. Esimese novell „Surnu surma“ on ka kõige väärtuslikum loometöö saavutus ses raamatus. Novell tundub vaid kompositsioonilt vähe ebaühtlane olevat: algus on asjata venitatud, pikemaks tehtud kui tarvis. Detaille on autor detailselt esitanud. Ent mõne lehekülje järele saab novell voolavaks, stiil isikupäraseks ja kirjanduslikuks. Autor on oma novelli ainetiku algupäraselt huvitavasse miljöösse asetanud — pidalitõbiste ringkonda. Juhtivaks motiiviks on armastus, seotud kannatusega, mis lõpeb peategelase surmaga, kes juba elavana, pidalitõbisena oli surnud, ei elanudki enam elu. Eriti meeldivalt ja ka usutavalt on autor sõnastanud oma novelli peategelase psühholoogia, ta kannatuse- ja hirmuvalud. Mälk laseb teotseda ja juurelda oma tegelasil, vaatleb seda kõrvalseisjana aga äärmise täpsuse ja hoolega. Selle juures ei jää tal kõige vähematki tähelepanemata. „Surnu surma“ lõpp on hingestatud ja sügav-traagiline. Ta teeb novelli koguni õudseks.

Meie vähete noorte prosaistide seas on Mälk igatahes selle novelli ja „Sõnavara“ kirjastusel ilmunud romaani „Kesaliblikuga“ kiirelt oma andele vastava seisukoha ja tunnustuse saavutanud. Neid mõlemaid töid lugedes näeme, et autor on sisemuselt kirjanduslik. Ja kui arvestada veel seda, et need on esikteosed avalikkuse ees, siis võib Mälgilt edaspidi igatahes parematki eeldada. Ja seda eeldamegi.

A. Antsoni viieteistkümne-pildilise proloogiga draama kohta „Vennad“ ei saa kahjuks midagi konkreetselt ütelda, sest sellest on „Aksioonis“ vaid kolm pilti. Ent nendegi järele võib üht-feist siiski tähele panna. Nagu Antsoni ekspressionistlikust esikdraamast „Lapsed“, nii käib siitki läbi sõjavastaste tendents, meeleolu: „sõda on kuritegu“, sest „iga ilmavaade, iga seisukoht, mis sõda õigustab — on vale.“ Draamas pakutud piltide tegevus sünnib ajal, mil valitseb vägivald, „see on kapitalismi ja militarismi despotism“. On tarvis võitluse tormata rõhujate vastu, sest „oleviku muudavad ainult need, kes ennem on valmis surema kui orjadena edasi vaevlema“. Antsonile teeb haiget, et maapaos elab inimsus. Ilmakord on mäda, inimesed pole tõest ja õiglusest suuremad, vaid palju madalamad. Ja seni kui see edasi kestab, ei muutu miski. Huvitavamate kujudena figureerub esimeses pildis Pastor, kellele ta ilmavaate puhtus tähtsam on kui kogu ilma tulevik. Kõik pildid on küllalt aktiivsed, elulised, aga et teose tendents on liiga peale rõhutatud, liiga ettetükkiv, siis pole see talle mitte kasuks, sest kunstiteos, kuigi tendentsiline, on vaid siis kunstiteos, kui ta sisuline ja vormiline külg ilma-vaafelise, ideelisega on tasakaalustatud. Alles siis võib Antsoni draama kohta lõppotsuse teha, kui see tervena avalikkuse ees. Igatahes on need arvustajad, kes on „Vendade“ suhtes enam-vähem negatiivsel arvamisel, oma otsuse tegemisega rutanud. Seniilmunu järele otsustades pole Antsoni „Vennad“ muidugi küll mingi briljantne üllatus, talle on omased puudused ja pahed, nagu algajaile tavaliselt. Ent tahtmata tekib küsimus, kui selle draama-osa oled läbi lugenud: kas on tarvis nii ägedalt piitsutada meie politikat, ühiskonda ja selle elunähtusi, -avalduisi? Kas tahab Antsoni teos siis mõni „poliitiline propagandadraama“ olla või?

Aksioonilased on kõik ägedad poliitilise meelsusega rahulematud, peale Aug. Mälgi; need loorib üks tunne, neis pakitseb üks kirk — Inimsust, Rahu, Õiglust. Kui aksioonilased seda tõesti meil kunagi ideaalses ja absoluutses tätluses peaksid saavutama, nagu seda Prantsusmaal ja mujalgi aastate jooksul on tahtnud, siis on nende olemasolu, rühmitus ja võitlussihtide ots-tarve põhjendatud ja õigustatud. Paraku on aga tegemist küll enam vaid väljakuulnemata kirjandusliku ja vihase sotsiaalse maadlemisega, mitte aga ideelise kunstiga (politika pole kunst!), mis just peaks noori kirjanduslikke talente koondama ühistesse ridadesse, rühmadesse, ükskõik kas suuremaisse või vähemaisse, neid vaimustama ja nende mõttelendu ning andekust tiivustama.

Karl Ehrmann.

- Pierre Loti: **Islandi kalur.** Tõlkinud ja eessõna kirjutanud Peet Vallak. Autori pildiga. 178 lhk. Hind 200 m., kalingorkõites 360 m.
- J. W. Goethe: **Noore Wertheri kannatused.** Tõlkinud Jaan Kärner. Autori pildiga, 132 lhk. Hind 150 m., kalingorkõites 310 m.
- Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlkinud J. Kärner. 168 lhk. Hind 120 m.
- " " **Wilhelm Tell.** Tõlkinud J. Kärner. 144 lhk. Hind 100 mk.
- " " **Mõlemad teosed koos ilukõites 390 m., kalingorkõites 420 mk.**
- Walter Scott: **Ivanhoe.** Tõlkinud A. Hansen. 9 pildiga. 512 lhk. Hind 375 m., kalingorkõites 535 m.
- G. B. Shaw: **Inimene ja üliinimene.** Komöödia ja filosoofia. Tõlkinud Ants Oras. 304 lhk. Hind 275 m., kalingorkõites 435 m.
- A. Kivi: **Seitse venda.** Tõlkinud Fr. Tuglas. 42 pildiga. 482 lhk. Hind 350 m., kalingorkõites 510 m.
- Juhani Aho: **Vaikne meri (Laastud).** Tõlkinud Fr. Tuglas. 122 lhk. Hind 100 m., ilukõites 150 m.
- Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. 80 lhk. Hind 60 m., kõvas kõites 110 m., ilukõites 220 m.
- E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlkinud Aug. Anni. 202 lhk. Hind 175 m., ilukõites 240 m.
- A. Järnefelt: **Isamaa.** Tõlkinud ja eessõna kirjutanud Gustav Suits. Autori pildiga. 184 lhk. Hind 200 m., kalingorkõites 360 mk.

C. Noorsoo jutukirjastik.

- Edda. Kogu vana-islandi jumalate- ja kangelaslugusid. Ümber jutustanud J. Kärner. 28 pildiga. 168 lhk. Hind 150 m., ilukõites 330 m., kalingorkõites 360 m.
- M. Cervantes: **Don Quijote.** Tõlkinud G. Peet. 86 pildiga. 258 lhk. Hind 250 m., kalingorkõites 430 m.
- Jules Verne: **80-ne päevaga ümber maailma.** Tõlkinud O. Treu. 54 pildiga. 272 lhk. Hind 220 m., kalingorkõites 380 m.
- E. T. A. Hoffmann: **Aamisepa-meister Martin ja tema sellid.** Tõlkinud Ants Oras. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorkõites 230 m.
- W. Bonsels: **Mesilane Maaja.** Tõlkinud Richard Roht. 17 E. Järv'e illustratsiooni. 160 lhk. Hind 120 m., ilukõites 170 m.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused, I lugu:** Kuninga sõrmus. Tõlkinud E. Raudsepp. 13 pildiga. 122 lhk. Hind 90 m.
- " " **Velskeri jutustused, II lugu:** Mõök ja ader, ja III lugu: Tuli ja vesi. Tõlkinud S. Holberg. 216 lhk. 21 pildiga. Hind 200 m.
- " " **I, II ja III lugu koos kalingorkõites 450 m.**
- Suonio (J. Krohn): **Kuu jutustused.** Tõlk. Julie Rõks. 12 Nat. Mey illustratsiooni. 56 lhk. H. 40 m., ilukõites 190 m., kalingork. 220 m.

D. Lastekirjastik.

- D. N. Mamim-Sibirjak. **Kasupoeg.** Tõlkinud N. K. Illustreerinud R. Kivit. Kuus juttu lastele ja noorsoole 28 pildiga, neist 6 mitmevärvilist. 100 lhk. Hind 180 m., ilukõites 230 m.
- " " **Kangekaelne sikk.** Tõlkinud N. K. Illustreerinud R. Kivit. Viis juttu lastele ja noorsoole 25 pildiga, neist 5 mitmevärvilist. 84 lhk. Hind 150 m., ilukõites 200 m.

E. Öpperaamatud.

- Hans Kraus: **Eesti ajaloo lugemik I.** 232 lhk. Hind 200 m., kalingorkõites 360 m.
- J. Jõgever: **Eesti muinasjutud koolidele.** 296 lhk. Hind 200 m., kalingorkõites 390 m.
- L. Kettunen: **Lauseliikmed eesti keeles.** 112 lhk. Hind 125 m., kalingorkõites 285 m.

F. Sõnastikud.

- Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat.** I köide A-M, II parandatud ja täiendatud trükk. 590 lhk. Hind 400 m., nahkkõites 560 m.

- Dr. F. J. Wiedemann: **Eesti-Saksa sõnaraamat**. Kolmas muutmatu trükk. 908 lhk. Hind 1350 m., nahkköites 1600 m.
Matemaatika-sõnastik. Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. 68 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
 Rud. Wallner: **Arstfrontude ladina-eestikeelne sõnastik**. 48 lhk. Hind 35 m., kalingorköites 195 m.

G. Mitmesugused.

- Eesti — maa — rahvas — kultuur**. 105 iseseisvat artiklit 88 autorilt, 446 illustratsiooniga. 1276 lhk. suures kaustas. Hind nahkköites 2500 m. (Pealaos).
- J. Soots: **Eesti vabadussõda 1918—1920**. 22 kolmevärvilise kaardiga, 44 lhk. suures kaustas. Hind 90 m. (Pealaos.)
- Tartumaa**, I osa maakondi kirjeldavast koguteosest „EESTI“. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus 231 pildi ja 19 kaardiga, 756 lhk. Hind 750 m., nahkköites 1000 m.
- Palamuse kihelkond**. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. 6 illustratsiooniga. 32 lhk. Hind 25 m., kalingorköit. 185 m.
- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika**. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: 112 lhk., hind 60 m.; II anne: 176 lhk., hind 110 m., mõlemad anded koos kalingorköites 230 m.
- O Sild: **Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal**. 56 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.
- A. Jürgenstein: **Carl Robert Jakobsoni elu ja töö**. 9 illustratsiooniga, 116 lhk. Hind 130 m., kalingorköites 290 m.
- Koidula ja Albergi kirjavahetus**. Trükki toimetanud Aug. Anni. 122 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.
- A. Kruusberg: **Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt**. 2 pildiga. 64 lhk. Hind 65 m., kalingorköites 225 m.
- V. Ridala: **Ernst Enno**. Esse. Autori pildiga. 26 lhk. Hind 40 m.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel**. 1 kaardiga, 28 lhk. H. 30 m.
- Eesti rahvalaulud I**. Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. 12 kaardi ning 10 eessõna ja artikliga. 562 lhk. suures kaustas. Hind 650 m., nahkköites 825 m.
- K. Krohn: **Soome-Eesti vanast rahvalaulust**. 88 lhk. Hind 60 m., kalingorköites 220 m.
- K. E. Sööt: **Rahva lauluvara**. Kogu üldiselt lauldavaid laule. 192 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 170 m.
- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules**. 172 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 235 m.
- „Üleskute ja juhatus Eesti rahvakeele sõnade korjamiseks.“ 20 lhk. Hind 15 m.
- A. Anni: **Meie kirjanduskultuurist ja kirjastusoludest**. 32 lhk. H. 35 m.
- Th. Zielinski: **Vana-kreeka kirjandus I**. Iseseisvuse ajajärk. Tõlkinud Linda Metslang, eessõna kirjutanud Pärtel Bauman. 29 pildiga, 212 lhk. Hind 300 m., kalingorköites 460 m.
- K. Ramul: **Ihu ja hing**. Psühholoogilised loengud. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 230 m.
- Jules Payot: **Tahte kasvatamine**. Tõlkinud Alfred Koort. 220 lhk. Hind 240 m., kalingorköites 400 m.
- Elis Strömgren: **Astronoomilised miniatüürid**. Tõlkinud G. Peet. 13 illustratsiooniga. 72 lhk. Hind 90 m., kalingorköites 250 m.
- Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922), XVII (1923) ja XVIII (1924) à 360 m. aastakäik, nahkköites 520 m., ning XIX (1925) aastakäik 500 m., nahkköites 660 m. Tellimishind 1926. aastal on 400 m. Üksikud numbrid 1906. aastast peale à 30 m.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI, VII, IX ja X à 50 m.

Praegu trükis:

- Juhani Aho: **Panu**. Eesti rahvaviisid.
 Shakespeare: **Kuningas Lear**. Kodumaa õistaimed.
 H. Kruus: **Eesti Ajaloo lugemik II**. Eesti õigekeelsuse - sõnaraamat
 M. J. Eisen: **Eesti vana usk**. II pool.
 „Võrumaa“, II osa koguteos. „Eesti“. Koidula kirjad omakseile.